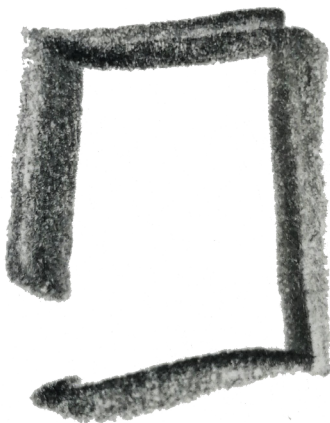

Κατοίκηση των “φτωχών”

Η εξέλιξη μέσα από τα προγράμματα μαζικής κατασκευής κατοικιών στη Γαλλία (19ος-21ος αιώνας)

Ερευνητική Εργασία | Άρνολντ Τζελίλι | Επιβλέπων καθηγητής_Γεώργιος Σμύρης
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων_Πολυτεχνική Σχολή_Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών_

* Εικόνα εξώφυλλου: Σκίτσο του συγγραφέα

Κατοίκηση των “φτωχών”

Η εξέλιξη μέσα από τα προγράμματα μαζικής κατασκευής κατοικιών στη Γαλλία (19ος-21ος αιώνας)

Dwelling of the “poor”

Evolution through mass housing programs in France (19th-21st century)

Ερευνητική Εργασία | Άρνολντ Τζελίλι | Επιβλέπων καθηγητής_Γεώργιος Σμύρης
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων_Πολυτεχνική Σχολή_Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών_
Ακαδημαϊκό Έτος 2022-2023

Ευχαριστώ τον επιβλέποντα καθηγητή μου Γιώργο Σμύρη, για την άμεση θετική ανταπόκρισή, τον ενθουσιασμό, και την καθοδήγηση του στη παρούσα ερευνητική εργασία.

Ευχαριστώ επίσης την οικογένεια μου και όσους ήταν δίπλα μου κατά τη διάρκεια της εκπόνησής της.

Abstract

Research question:

How has the provision of housing, of the “poor”, evolved as a component of political and social goals in France from the industrial revolution to today?

Through a historical review from the middle of the 19th century to the beginning of the 21st, the present work aims to examine the evolution of the residence of the “poor” in France. From its “birth” in Paris as the Cité Napoleon, establishing principles and standards in Mulhouse, the interwar garden cities, the vanguard of the Cite de la Muette in Drancy, to the mass production of the Grands Ensembles and ultimately their decline, this work can be considered a journey with the main purpose of gaining a deeper understanding of the issue of housing in the modern era.

Περίληψη

Ερευνητικό ερώτημα:

Πως εξελίχθηκε η παροχή της κατοικίας, των «φτωχών», ως συνιστώσα πολιτικών και κοινωνικών στόχων στη Γαλλία από τη βιομηχανική επανάσταση μέχρι σήμερα;

Μέσα από μια ιστορική αναδρομή από τα μέσα του 19ου αιώνα έως την αρχή του 21ου η παρούσα εργασία επιχειρεί να εξετάσει την εξέλιξη της κατοικίας των «φτωχών» στη Γαλλία. Από τη «γέννηση της» στο Παρίσι ως Cité Napoleon, καθιερώνοντας αρχές και πρότυπα στη Μυλούζη, στις κηπουπόλεις του μεσοπολέμου, την πρωτοπορία της Cite de la Muette στο Drancy, έως την μαζική παραγωγή των Grands Ensembles και τελικά τη παρακμή τους η εργασία αυτή μπορεί να θεωρηθεί ένα ταξίδι με βασικό σκοπό τη βαθύτερη κατανόηση του ζητήματος παροχής στέγης στη σύγχρονη εποχή.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

Από τον Ναπολέοντα Γ΄ έως το Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο

Ναπολέον Γ΄ και Haussmann • 10

La Cité Napoléon • 13

Πρότυπα κατοικίας κατά Haussmann και οι ηθικές αρχές τις εποχής. • 15

Cité Ounrière, MULHOUSE (Μυλούζ) • 19

Henry Roberts (1803-1876) • 23

Απολογισμός του 19ου αιώνα • 24

Μεσοπόλεμος 1914-1945

Το δικαίωμα στη στέγαση • 27

Cité's-jardins και Henri Sellier • 31

Cité de la Muette, Drancy • 35

Η “ανάγκη” κατοικίας μετά το 1945

Les Trente Glorieuses 1947-1973 • 39

Z.U.P και Les Grands Ensembles • 41

Αναζήτηση της τυποποίησης και κοινωνική ιεραρχία • 42

Οι αμφιβολίες και οι προβληματισμοί • 45

Αποκλεισμός ή αφομοίωση

Βιβλιογραφικές πηγές

Εισαγωγή

Σύμφωνα με το Άρθρο 25, §1 της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (1948) του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών «Καθένας έχει δικαίωμα σε ένα βιοτικό επίπεδο ικανό να εξασφαλίσει στον ίδιο και στην οικογένεια του ... κατοικία».¹ Παρόλα αυτά σήμερα, μετά από επτά δεκαετίες περίπου, το ζήτημα της εξολοκλήρου έλλειψης κατοικίας ή της ανεπαρκούς στέγασης παραμένει.

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να εντοπίσει και να αναλύσει τις ενέργειες θεσμών² για παροχή κατοικιών στις φτωχότερες τάξεις αναφέροντας επιλεγμένα παραδείγματα. Εστιάζει στο να παρουσιάσει την εξέλιξη της έννοιας της «ανάγκης για κατοικία» όπως αυτή εκδηλώθηκε από τους εκάστοτε παρόχους. Με βάση τα παραπάνω, θεωρήθηκε καλύτερο η ερευνά να εστιάσει σε ένα εθνικό πλαίσιο εντάσσοντας τα ευρήματα στους θεσμούς απ' όπου προέκυψαν. Μελετώντας το παράδειγμα της Γαλλίας, μίας χώρας με πολλαπλές προσπάθειες παροχής κατοικιών από τα μέσα του 19ου έως σήμερα. Τέλος εξετάζει συγκεκριμένες προσεγγίσεις αυτού του κτιριακού αποθέματος στη σύγχρονη εποχή.

Η μεθοδολογία έρευνας που ακολουθείται είναι η βιβλιογραφική επισκόπηση μέσα από έντυπα και ψηφιακά αρχεία. Η εργασία χωρίζεται σε τρία κεφάλαια, με ενδιάμεσα όρια τους δυο Παγκόσμιους Πολέμους. Η σειρά παρουσίασης των γεγονότων, των προσώπων ή των παραδειγμάτων, στο πλαίσιο του κάθε κεφαλαίου δεν ακολουθεί μια αυστηρά γραμμική πορεία αλλά πιο πολύ μια νοηματολογική.

Είναι σημαντικό για την κατανόηση της εργασίας, η τοποθέτηση της στο ιστορικό πλαίσιο όπου εξελίσσεται. Παρακάτω αναφέρονται επιγραμματικά τα πολιτεύματα της Γαλλίας από το 1792 μέχρι σήμερα.³

1792-1804	Πρώτη Δημοκρατία
1804-1815	Πρώτη Αυτοκρατορία (Ναπολέοντα Α' Βοναπάρτης)
1814-1830	Παλινόρθωση των Βουρβόνων
1830	Ιουλιανή Επανάσταση
1830-1848	Ιουλιανή Μοναρχία (Λουδοβίκος Φίλιππος)
1848	Επανάσταση του Φεβρουαρίου
1848-1852	Δεύτερη Δημοκρατία
1852-1870	Δεύτερη Αυτοκρατορία (Κάρολος Λουδοβίκος Ναπολέων)
1870-1940	Τρίτη Δημοκρατία
1946-1958	Τέταρτη Δημοκρατία
1958-	Πέμπτη Δημοκρατία

1 Ο.Η.Ε., ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΓΙΑ ΤΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ, 1948

2 Κυρίως κρατικών αλλά και ιδιωτικών

3 Με κόκκινο εμφανίζονται οι ημερομηνίες όπου ερευνά η συγκεκριμένη εργασία

Από τον Ναπολέοντα Γ' έως το Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο

Το 1848 ο Κάρολος Λουδοβίκος Ναπολέων Γ' (1808-1873) επιστρέφει στη Γαλλία και εκλέγεται πρόεδρος της Δεύτερης Γαλλικής Δημοκρατίας (1848-1852). Εκείνη την εποχή στο Παρίσι, όπως και σε όλες τις βιομηχανοποιημένες πόλεις στην Ευρώπη, συντελούνταν τεράστια ανάπτυξη. Ενδεικτικά στο Παρίσι μεταξύ 1830 και 1849, ο αριθμός των ατμομηχανών πολλαπλασιάστηκε από 130 σε 1.200, αύξηση που συνοδεύτηκε από δημογραφική άνθηση αφού ο πληθυσμός του Παρισιού εκτινάχθηκε από 400.000 το 1845 σε 1.000.000 το 1848. Σε έρευνες που οργάνωσε η **Société des Cités Ouvrières**¹ για τις συνθήκες διαβίωσης στη Γαλλία τη δεκαετία του 1840 αναδείχθηκε ότι οι Γάλλοι εργάτες ζούσαν στις περισσότερο εξαθλιωμένες συνθήκες ζωής στην Ευρώπη.² Ήταν σύνηθες σε ένα δωμάτιο μέτριου μεγέθους να ζούσαν και να κοιμόντουσαν έως και 27 άτομα. Όταν το 1849 η χολέρα³ χτύπησε ξανά το Παρίσι επιβεβαιώθηκε η άμεση σχέση της επιδημίας με τις συνθήκες διαβίωσης της φτωχότερης τάξης. Στις περιοχές που υπήρχε υπερπληθυσμός σε άθλιες συνθήκες, χωρίς καμία πρόβλεψη υγιεινής, παρουσιάζονταν οι μεγαλύτερες εξάρσεις. Ενώ η συζήτηση στη δημόσια σφαίρα για καλύτερες συνθήκες διαβιώσεις και γενικότερα για τη στέγαση των εργατών είχε ξεκινήσει νωρίτερα τον 19ο αιώνα, μετά την Ιουλιανή επανάσταση και λόγω πολιτικής αστάθειας πέρασε στο προσκήνιο.

Ναπολέον Γ' και Haussmann

Κατά το δεύτερο κύμα της χολέρας οι γιατροί, οι υγιεινολόγοι και οι οικονομολόγοι κατάφεραν να πείσουν τη κυρίαρχη τάξη ότι ένας εργάτης σε καλή κατάσταση προσφέρει μεγαλύτερο κέρδος από ό,τι ένας άρρωστος. Την ίδια εποχή συγγραφείς, μέσα από το λογοτεχνικό τους έργο, ευαισθητοποίησαν την κοινή γνώμη σχετικά με το πρόβλημα της εργατικής κατοικίας. Ο Ναπολέων Γ', ο οποίος είχε προτείνει τη δημιουργία αγροτικών κοινοτήτων στο βιβλίο του «Η εξαφάνιση της φτώχειας»⁴, έστειλε μια επιτροπή στο Λονδίνο το 1849 για να μελετήσει την εργατική στέγαση και ενθάρρυνε τη μετάφραση και τη δημοσίευση του βιβλίου του **Henry Roberts** (1803-1876), «The Dwellings of the Laboring Classes».⁵ Ο Ναπολέων Γ' είχε επηρεαστεί από τον Roberts την εποχή που ο ίδιος ήταν εξόριστος στη Αγγλία. Την επόμενη χρονιά, ψηφίστηκε ο νόμος Melun⁶, ο πρώτος νόμος για τη δημόσια υγεία που παρείχε στη

1 Εταιρεία για τις Εργατικές Πόλεις

2 Fijalkow, 2022, 198

3 Το δεύτερο μεγάλο κύμα (1832-1859)

4 L'extinction du pauperisme (1844), το συμπέρασμα του «Η εργατική τάξη δεν έχει τίποτα, είναι αναγκαίο να τους δώσουμε ιδιοκτησία»

5 Roberts, H. 1850

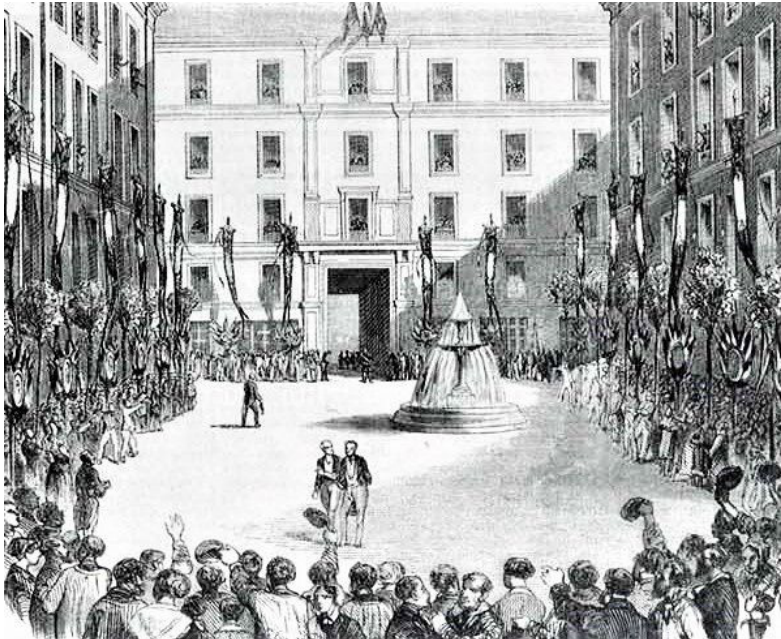
6 Loi Melun (1850-1851)

γαλλική διοίκηση τη δυνατότητα να εποπτεύει την ευημερία των ιδιωτικών κατοικιών. Ο νόμος ήταν προαιρετικός, οι δήμοι που επιθυμούσαν να εφαρμόσουν το νόμο έπρεπε να διορίσουν μια ειδική επιτροπή που θα αποτελούνταν από γιατρό, αρχιτέκτονα και μέλος του γραφείου υγείας. Η επιτροπή ήταν επιφορτισμένη με το να πηγαίνει επιτόπου και να μεσολαβεί μεταξύ του ιδιοκτήτη, του δημαρχείου και του ενοικιαστή. Είχε επίσης τη δύναμη να επιβάλλει οικοδομικές εργασίες ή να απαλλοτριώνει.⁷ Ο νόμος δεν είχε μεγάλη απήχηση, ο μόνος δήμαρχος που τον εφάρμοσε ήταν ο **Georges-Eugène Haussmann**⁸ (1809-1891) στο Παρίσι.

Από όλες τις μεταρρυθμίσεις που προτάθηκαν προς τη βελτίωση της στέγασης των εργατών, η πιο σημαντική ήταν η ίδρυση της Société des Cités Ouvrières το 1849 με κρατικά κεφάλαια υπό την ηγεσία του M. Chabert (1821-1894). Ο Chabert ήλπιζε να κεφαλαιοποιήσει επιπλέον τον όμιλό του με την πώληση μετοχών, αλλά συγκέντρωσε μόνο 1,2 από τα αναμενόμενα έξι εκατομμύρια φράγκα. Ο στόχος της Société να στεγάσει 10.000 εργάτες και τις οικογένειές τους σε υγιείς, καλά αεριζόμενες, προσιτές πολυκατοικίες, δεν επιτεύχθηκε ποτέ. Το μοναδικό έργο που πραγματοποίησε μετά από εντολή του Ναπολέοντα Γ' και με κρατική επιδότηση είναι το **Cité Napoléon**.

7 Fijalkow, 2022, 199

8 Δήμαρχος του Παρισιού από το 1853-1870

Εικόνα 1. Εγκαίνια της “Cité Napoléon”, χαρακτηριστικό, 1851.

La Cité Napoléon

Το Cité Napoléon είναι συγκρότημα κατοικιών που ξεκίνησε να κατασκευάζεται το 1849 με εντολή του Ναπολέοντα Γ' μέσω της Société des Cités Ouvrières για να στεγάσει την εργατική τάξη της περιοχής. Το έργο ολοκληρώθηκε τέσσερα χρόνια αργότερα (1853) και εγκαταστάθηκαν εκεί περίπου 200 οικογένειες (εικ.1). Αρχιτέκτονας του έργου ήταν ο Marie-Gabriel Veugny (1785-1856). Το Cité Napoléon εξακολουθεί να βρίσκεται στην οδό Marguerite de Rochechouart και εν μέρη να κατοικείται. Χτισμένο σε οικόπεδο 3.750 τ.μ. βρισκόταν σε κοντινή απόσταση από τη rue Condorcet gasworks.¹ (εικ.3)

Εικόνα 2. Προοπτικό σχέδιο της Cité Napoléon

Εικόνα 3. Λεπτομέρεια του σχεδίου του Παρισιού (Girard) το 1843, με το εργοστάσιο αερίου στο κέντρο.

Το συγκρότημα αποτελείται από τέσσερα κτίρια, τοποθετημένα περιμετρικά του οικοπέδου περικλείοντας ένα κήπο με δέντρα και σιντριβάνι. Η είσοδος προς το αίθριο γίνεται μέσω στοάς από τη Rue Marguerite de Rochechouart και από εκεί μπορεί κάποιος να εισέλθει στα κτίρια (εικ.3). Τα τρία από τα τέσσερα κτίρια είναι τετραώροφα και έχουν μια τυπική για την εποχή κάτοψη, με στενό εσωτερικό κλιμακοστάσιο που οδηγεί στα διαμερίσματα. Το πιο εντυπωσιακό είναι το τέταρτο, αυτό στη Rue Marguerite de Rochechouart. Οι δύο προσόψεις του, στο δρόμο και την αυλή κρύβουν από τον εξωτερικό παρατηρητή μια πρωτότυπα διαμορφωμένη κάτοψη.

¹ Στη περιοχή την εποχή εκείνη υπήρχε εργοστάσιο υγραερίου, του οποίου οι εργάτες ήταν να μείνουν στη Cité Napoléon

Η κατανομή των διαμερισμάτων είναι σε δυο παράλληλες λωρίδες κολλητά με τις όψεις. Δημιουργείται έτσι ένα κεντρικό κλιμακοστάσιο με σύστημα διαδρόμων που εξυπηρετούνται από ανοιχτές σκάλες παρέχοντας αποτελεσματικό φωτισμό και αερισμό. Το κλιμακοστάσιο είναι στεγασμένο με διάφανη στέγη δημιουργώντας έναν εντυπωσιακό φεγγίτη. Δυο είδη διαμερισμάτων διαθέτετε προς ενοικίαση, μια οικονομική λύση ενός δωματίου χωρίς τζάκι και μία ακριβότερη, δυο δωματίων με κουζίνα. Το ενοίκιο κυμαίνονταν από 100 έως 300 φράγκα.² Οι ένοικοι μπορούσαν επίσης να επωφεληθούν από δωρεάν υπηρεσίες όπως τουαλέτες (στις άκρες των κατοίψεων), λουτρό, βρεφονηπιακό σταθμό, δωρεάν επίσκεψη σε γιατρό, πλυντήριο και στεγνωτήριο ρούχων.

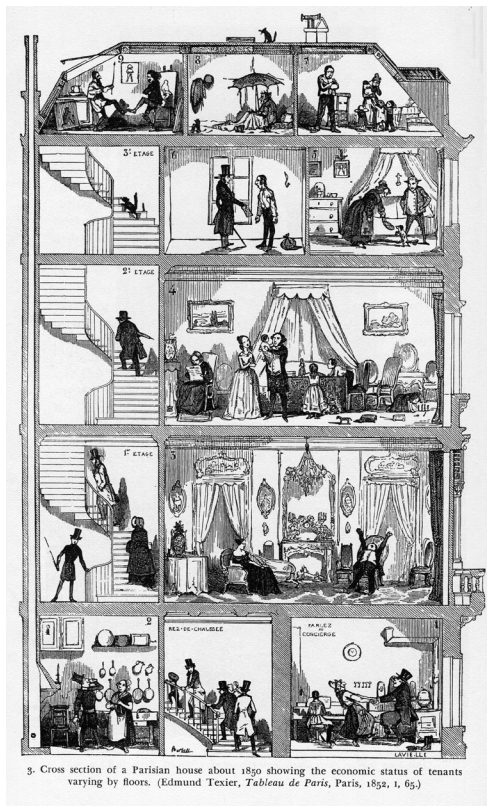
Εικόνα 4. Cité Napoléon, φωτογραφία από τον κοινόχρηστο διάδρομο.

Παρόλες τις καινοτόμες υπηρεσίες που πρόσφερε η cite Napoleon, απέτυχε ως εγχείρημα και η Société τέθηκε υπό εκκαθάριση. Πολλοί λόγοι συντέλεσαν σε αυτό, ιδίως η τιμή των ενοικίων που ήταν πολύ υψηλή για τις εργατικές οικογένειες, οι οποίες δεν κατάφερναν να έχουν σταθερό και μόνιμο εισόδημα. Ως προς τη λειτουργία του συγκροτήματος υπήρχε αυστηρός εσωτερικός κανονισμός πολύ περιοριστικός που περιλάμβανε περισσότερα από εκατό άρθρα. Η κύρια είσοδος παρακολουθούνταν μέρα νύχτα με θυρωρό και επιθεωρητή που διασφάλιζαν τον καλό χαρακτήρα και την άψογη συμπεριφορά των ενοίκων. Υπήρχε ωράριο εισόδου – εξόδου από το συγκρότημα όπου πέραν αυτού έκλειναν οι πύλες. Χαρακτηριστικά το συγκρότημα είχε αποκτήσει το προσωνύμιο «στρατώνας εργατών». Το Cité Napoléon απέτυχε ως προς τους στόχους που έθεσαν οι οραματιστές του, παρόλα αυτά αποτέλεσε πρότυπο και έθεσε τις βάσεις για της μεταγενέστερες προσπάθειες φτηνών κατοικιών σε μαζική κλίμακα.

² Vitek, A., 2021

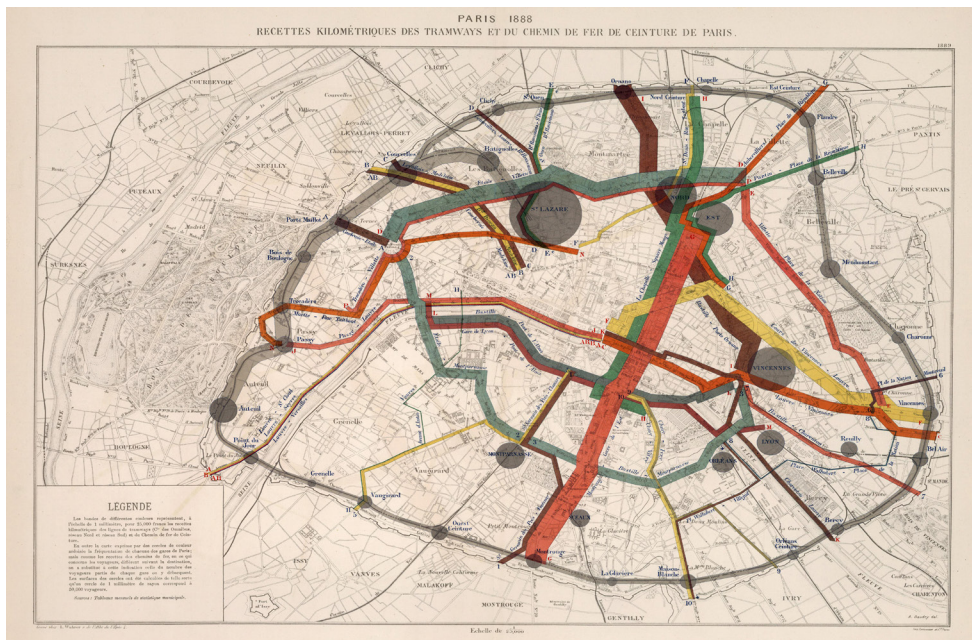
Πρότυπα κατοικίας κατά Haussmann και οι ηθικές αρχές τις εποχής.

Μετά από μια περίοδο αδράνειας, η συζήτηση για τη στέγαση επανέρχεται στο προσκήνιο. Σε αυτό βοήθησαν κυρίως έντυπα της εποχής, όπως το περιοδικό *Annales d'Hygiène Publique et de Médecine Légale*, που ασχολούνταν τακτικά με το ζήτημα των συνθηκών στέγασης των εργατών, αλλά και το ενδιαφέρον της πλειοψηφίας των πολιτικών για το ζήτημα. Μετά την Παρισινή Κομμούνα το 1871, κυριαρχούσε στη πολιτική, τη θρησκεία και την κοινωνία μια συντηρητική τάξη που προσπάθησε να εφαρμόσει ένα σχέδιο για την αύξηση του ποσοστού γεννήσεων και την επαναφορά της ηθικής μέσω της κατασκευής κατοικιών.¹ Παράλληλα τα κείμενα των Μαρξ και Ενγκελς είχαν γίνει μέρος της επικαιρότητας και επηρέαζαν μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Το 1881 ιδρύεται στο Παρίσι μόνιμο γραφείο για την οργάνωση στατιστικών μελετών για τις συνθήκες διαβίωσης υπό τη διεύθυνση του Jacques Bertillon (1851-1922) γιατρού και δημοσιογράφου. Το 1896, ο Bertillon δημοσίευσε την πρώτη απογραφή των συνθηκών στέγασης και χαρτογράφησε τον υπερπληθυσμό των κατοικιών. Έτσι, ποσοτικοποίησε την ανεπαρκή στέγαση με γνώμονα κυρίως την οικιακή συμφόρηση και μέτρησε τον υπερπληθυσμό με γνώμονα τα άτομα ανά δωμάτιο. Ως δωμάτια θεωρούνταν χώροι στους οποίους μπορούσε να τοποθετηθεί ένα κρεβάτι, με ελάχιστη διάσταση 2 επί 1,5 μέτρο. Οι ερευνητές απογραφής ζητούσαν από τα νοικοκυριά να αναφέρουν τον αριθμό των δωματίων και αν το διαμέρισμα περιείχε τουαλέτα. Τα αποτελέσματα αποκάλυψαν ότι το 23% των νοικοκυριών ζούσε σε υπερπλήρης κατοικίες και ο χάρτης υπερπληθυσμού σκιαγράφησε ξεκάθαρα τις εργατικές γειτονιές στα βορειοανατολικά του Παρισιού. (εικ.6)

Εικόνα 5. Τομή διαμερισμάτων στο Παρίσι, SAALMAN, 1850

¹ Fijalkow, 2022, 199

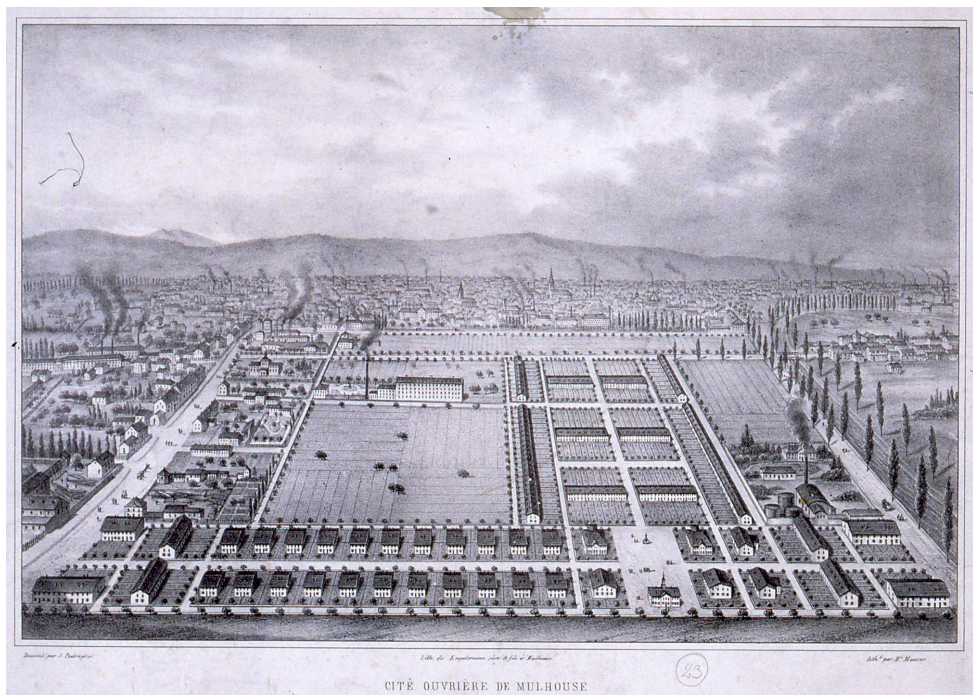
Εικόνα 6. Διαγραμματική απεικόνιση των απογραφών του Jacques Bertillon, Παρίσι 1888.

Για να γίνει κατανοητό τι ακριβώς εκφράζουν τα στατιστικά στοιχεία είναι αναγκαίο να εξηγηθεί τι χαρακτηρίζεται ως «καλή στέγαση» στη μετά Haussmann εποχή. Ένα καλό διαμέρισμα είναι εμπνευσμένο από το αριστοκρατικό διαμέρισμα. Μια όμορφη είσοδος με ένα διάδρομο που παρέχει πρόσβαση σε κάθε δωμάτιο. Με θέα στο δρόμο υπάρχουν τρεις παρακείμενοι χώροι υποδοχής, που αποτελούνται από ένα σαλόνι, μια τραπεζαρία και ένα υπνοδωμάτιο. Αυτά τα δωμάτια είναι ιδιαίτερα προσεγμένα, με τζάκια, ξύλινα πατώματα και εξαιρετική διακόσμηση. Στη πλευρά της αυλής βρίσκονται οι βοηθητικοί χώροι της κουζίνας και τα δωμάτια που έμεναν οι υπηρέτες. Ο διαχωρισμός των δωματίων υποδοχής, των ιδιωτικών χώρων καθής και των εγκαταστάσεων υγιεινής είναι μια βασική αρχή αυτών των διαμερισμάτων. Έτσι, όταν ο Bertillon κατέγραψε πως πολλές οικογένειες της εργατικής τάξης ζούσαν σε διαμερίσματα με ένα δωμάτιο, τα χαρακτήρισε ως ανεπαρκή.

Στα μετέπειτα χρόνια, και ειδικά κατά τη διάρκεια της Τρίτης Δημοκρατίας (1870-1940), πολλοί υπερασπιστές των ιδεών του Frédéric Le Play² (1806-1882) πεπεισμένοι πως η βάση της κοινωνίας είναι η οικογένεια και ο παραδοσιακός τρόπος ζωής προώθησαν

² Γάλλος κοινωνιολόγος ο οποίος έβλεπε την οικογένεια ως τον πυρήνα της κοινωνίας. Ο ίδιος ανέπτυξε τη θεωρία της άμεσης σύνδεσης της ανόδου- καθόδου της κοινωνίας σε άμεση εξάρτηση με τη οικογενειακή ηθική.

έντονα τα οφέλη των μονοκατοικιών που χτίστηκαν στην εργατική πόλη στη Μυλούζη. Για αυτούς η οικογένεια ήταν ο θεσμός που προστάτευε και εκπαίδευε τα νεότερα μέλη. Μέσω της οικογένειας μπορούσαν να διατηρηθούν η τάξη και να προστατευτεί το υφιστάμενο σύστημα από τους κίνδυνους του κομμουνισμού και της ηθικής παρακμής. Για αυτό το λόγο αναζήτησαν της ρίζες της παραδοσιακής οικογένειας και, κατ' ελέκταση, της κατοικίας της. Οι συντηρητικοί και οι ηθικολόγοι υποστήριζαν πως κάθε οικογένεια χρειαζόταν το δικό της σπίτι και ότι η γοητεία των καμπαρέ και της σοσιαλιστικής πολιτικής θα μπορούσε να ελαχιστοποιηθεί παρέχοντας σε κάθε εργάτη ένα σπίτι με ένα μικρό κήπο να καλλιεργήσει.

Εικόνα 7. Η εργατική πόλη στη Μυλούζη, 1860

Cité Ouvrière, MULHOUSE (Μυλούζ)

Κατά τη διάρκεια της Δεύτερης Αυτοκρατορίας στη Γαλλία, χτίστηκαν πολλές εργατικές κατοικίες σε πόλεις όπως το Le Creusot, το Montceau-les-Mines, το Anzin, το Mulhouse και το Noisiel με πρωτοβουλία βιομηχάνων. Μόνο οι εργατικές κατοικίες στη Μυλούζη είχαν μία συνέχεια και καθιερωθήκαν ως πρότυπο έργο που επηρέασε μετέπειτα προσπάθειες εργατικής κατοικίας σε ολόκληρη την Ευρώπη. Οι εργατικές κατοικίες στη Μυλούζη χτιζόντουσαν από το 1853 έως το 1897. Το έργο χρηματοδοτούνταν από τη Société Mulhousienne des Cités Ouvrières (SOMCO), εταιρεία που ιδρύθηκε το 1853 με πρωτοβουλία του Jean Dollfus (1800-1887), βιομήχανου της περιοχής. Στόχος του ήταν η κατασκευή κατοικιών καλής ποιότητας, οικονομικά προσιτών για την εργατική τάξη. Επίσης, δόθηκε η δυνατότητα ιδιωτικοποίησης τους μετά από μια χρονική περίοδο. Αυτό το οικονομικό μοντέλο ήταν πρωτότυπο για την εποχή. Για πρώτη φορά θεσπίστηκε ένα σύστημα μίσθωσης-αγοράς όπου θα επέτρεπε στις οικογένειες της εργατικής τάξης να αποκτήσουν το δικό τους σπίτι μετά από μια περίοδο δεκατριών έως δεκαπέντε ετών.

Εικόνα 8. Προοπτική απεικόνιση τυπου κατοικιών σε τετράδες

Το 1851 μετά από διεξαγωγή αρχιτεκτονικού διαγωνισμού νικητήρια αναδείχθηκε η πρόταση του αρχιτέκτονα μηχανικού Émile Muller (1823-1889). Σύμφωνα με την Φανή Κωστούρου η πρόταση προωθούσε την ηθική και πνευματική ποιότητα της εργατικής τάξης φορμαρισμένα μέσα από τον αρχιτεκτονικό και αστικό σχεδιασμό.¹

Αναλύοντας τη πρόταση παρατηρούμε τρεις βασικές ιδέες στις οποίες βασίστηκε:

- Πρώτον, μια κεντρική πλατεία που θα εξυπηρετούσε ως χωρικό και κοινωνικό κέντρο της πόλης.
- Δεύτερον, έναν μεγάλο αριθμό δρόμων σε συνδυασμό με τυπολογίες μονοκατοικίας με άμεση πρόσβαση σε αυτούς. Αυτό θα βοηθούσε στη μείωση του συνωστισμού διατηρώντας τις οικογένειες χωριστές και θα εξυπηρετούσε τη μεταρρύθμιση της στέγασης και τις ιδέες περί υγιεινής.
- Τρίτον, η ομοιομορφία στο πολεοδομικό και αρχιτεκτονικό σχέδιο θα αντανάκλασε τη συγκέντρωση εξουσίας από τους βιομήχανους και θα αντικατόπτριζε την διάταξη ενός εργοστασίου.

¹ Kostourou, 2020, 163

Η Cité Ounrière θα πρόσφερε επιπλέον υπηρεσίες όπως δημόσια λουτρά, αίθουσες συνεδριάσεων, αίθουσες ανάγνωσης, πλυντήρια και κρεοπωλείο. Στο τέλος πολλοί από τους στόχους της πρότασης δεν πραγματοποιήθηκαν λόγω οικονομικού εξορθολογισμού, αυτό όμως δεν σημαίνει πως δεν ήταν από τα πιο πρωτοποριακά έργα στέγασης της εποχής. Ήταν επίσης από τις πρώτες δοκιμές οικονομικής συνεργασίας δημόσιου και ιδιωτικού κεφαλαίου, ανοίγοντας, δηλαδή, το πεδίο δοκιμής για οικονομική συνεργασία του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα² και καθιστώντας δυνατή την ανάπτυξη ενός οικονομικού μοντέλου πρόσβασης σε ακίνητα, την εφαρμογή προηγμένων μέτρων υγιεινής, τη δοκιμή νέων οικιακών μορφών κατασκευής και την προώθηση ενός καινοτόμου κοινωνικού μοντέλου.

Εικόνα 9. Προοπτική απεικόνιση τμήματος των εργατικών κατοικιών στη Μυλούζη.

Οι εργατικές κατοικίες χτίστηκαν στη Μυλούζη σε τρία στάδια, από το 1853 έως το 1897, και έφτασαν στο σύνολο τις 1.243 μονοκατοικίες. Σε κάθε οικογένεια αντιστοιχούσε μια κατοικία με τον προσωπικό της κήπο. Στη πρώτη φάση χτίστηκαν 200 κατοικίες, από τις 320 που είχαν προγραμματιστεί. Αυτό το πρώτο στάδιο ακολούθησε γρήγορα ένα δεύτερο με 660 κατοικίες που εξακολουθούσαν να χτίζονται μέχρι τον πόλεμο

² Ήδη η Γαλλική κυβέρνηση παρείχε ένα μικρό μέρος του κεφαλαίου σε εταιρίες κατασκευής κατοικιών. Η εργατική πόλη της Μυλούζης επωφελήθηκε μόνο στη πρώτη φάση.

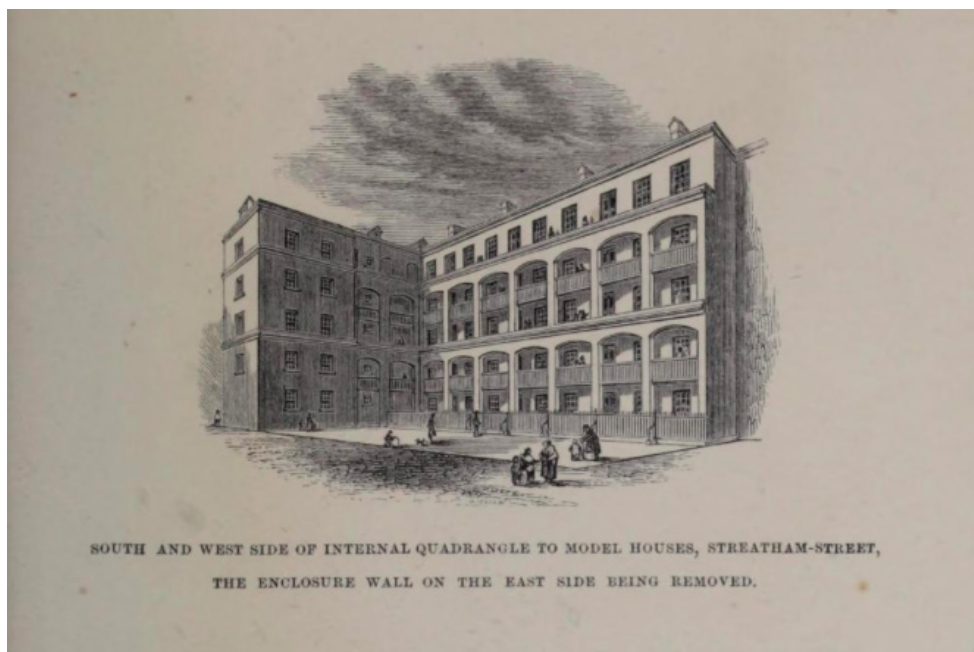
του 1870.³ Μετά από μια παύση λόγω του πολέμου τη περίοδο 1876-1897 στην πόλη προστέθηκαν κι άλλες 383 κατοικίες κατά τη γερμανική κατοχή. Χτίστηκαν σε αγροτικά εδάφη του Dollfus στα βορειοδυτικά της πόλης. Ο Dollfus τα πούλησε στη SOMCO σε πολύ χαμηλή τιμή κρατώντας το κόστος κατασκευής πολύ πιο χαμηλά σε σχέση με άλλες πόλεις. Τριγύρω από τη περιοχή υπήρχαν αρκετά σημαντικά εργοστάσια, κυρίως κλωστοϋφαντουργίας.

Για τις κατοικίες οριοθετούνται δύο είδη οικοπέδων, ένα μακρόστενο και ένα τετράγωνο (εικ.7), ανάλογα με τους τύπους των κατοικιών. Στο πρώτο στάδιο υπήρξαν τρεις τύποι κατοικιών. Οι κατοικίες σε σειρά, που είχαν τις δύο απέναντι όψεις ελεύθερες, οι κατοικίες σε τετράδες(εικ.8), που είχαν δυο προσκείμενες όψεις ελεύθερες και, τέλος, οι κατοικίες πλάτη με πλάτη(εικ.9), οι οποίες είχαν μια ελεύθερη πλευρά. Κάθε κατοικία αποτελούνταν από ισόγειο, όροφο, κελάρι, σοφίτα και κήπο. Οι λειτουργίες ήταν κατανεμημένες με την ίδια λογική και στους τρεις τύπους. Στο ισόγειο βρισκονταν οι κοινόχρηστοι χώροι όπως το χολ, το καθιστικό, η κουζίνα και το WC, ενώ στον όροφο υπήρχαν δυο υπνοδωμάτια. Το υπόγειο και η σοφίτα είχαν βοηθητικό χαρακτήρα.

Εικόνα 10. Φωτογραφία απο τη πρώτη φάση, 1857

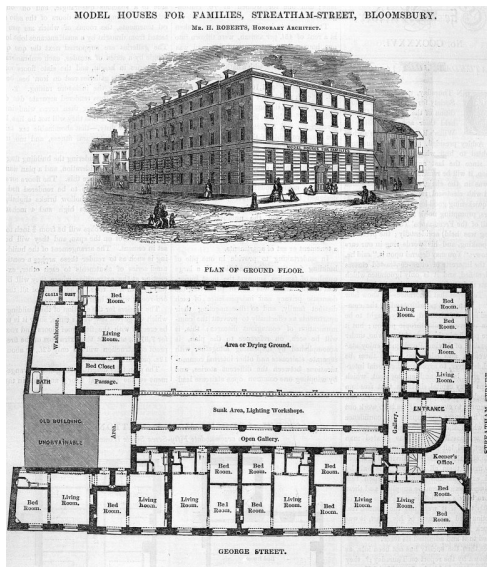
³ Γαλλο-Πρωσικός πόλεμος 1870-1871

Εικόνα 11. Νότια και δυτική πλευρά του εσωτερικού τετραγώνου, Streatham Street, Λονδίνο.

Henry Roberts (1803-1876)

Ο Henry Roberts ήταν Άγγλος αρχιτέκτονας ο οποίος πρωταγωνίστησε στη συζήτηση για εργατική κατοικία τον 19ο αιώνα. Ο Roberts ασχολήθηκε συστηματικά με τη μελέτη εργατικών κατοικιών, κυρίως από το 1844 και μετά, όταν γίνετε επίτιμος αρχιτέκτονας στη Society for Improving the Condition of the Labouring Classes¹ (SICLC), για την οποία σχεδίασε πολλά έργα. Δύο από τα σημαντικότερα ήταν ένα κτίριο διαμερισμάτων στην οδό Streatham(εικ.8) που ολοκληρώθηκε το 1850 και οι δυο τετραώροφες πολυκατοικίες 1849-51 στο Gray`s Inn Road που καταστράφηκαν μετά από βομβαρδισμό στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Τα διαμερίσματα στην οδό Streatham βρίσκονται κοντά στο Βρετανικό μουσείο. Η είσοδος στο κάθε διαμέρισμα γίνεται μέσω στοάς-εξώστη(open gallery) στην πλευρά του ακαλύπτου. Ο Roberts υποστήριξε πως οι στοές του είναι υπερυψωμένοι δρόμοι και με αυτό τον τρόπο κατάφερε να εξαιρεθεί το κτίριο από τον φόρο των παραθύρων² και να μειώσει το κόστος κατασκευής. Μια άλλη πρωτοτυπία για την εποχή ήταν πως το κάθε διαμέρισμα είχε το δικό του WC. Την ίδια χρονιά σχεδίασε πρότυπες κατοικίες³ για τη εργατική τάξη όπου παρουσιάστηκαν στην Μεγάλη Έκθεση του 1851 στο Λονδίνο. Οι κατοικίες του έθεσαν νέα πρότυπα για την στέγαση των φτωχών. Είχαν επίσης τη δυνατότητα να αναπτυχθούν οριζόντια ή κατακόρυφα. Το 1850 εκδόθηκε από τη SICLC το βιβλίο του «The Dwellings of the Labouring Classes» οπού παρουσίασε και ανέλυσε τα έργα και τις προθέσεις του. Η έρευνα του ήταν τόσο σημαντική που την ίδια χρονιά, μετά από εντολή του Ναπολέοντα Γ', μεταφράστηκε και στα γαλλικά. Από το έργο του επηρεάστηκε και ο Γάλλος αρχιτέκτονας Émile Muller⁴ ο οποίος εφάρμοσε πολλές από τις αρχές του στη Μυλούζη.

Εικόνα 12. Μοντέλο κατοικιών για οικογένειες, Streatham Street, Λονδίνο, έργο του Henry Roberts (1803-1876).

¹ Εταιρεία Βελτίωσης της Κατάστασης των Εργατικών Τάξεων

² Window Tax, <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/towncountry/towns/tyne-and-wear-case-study/about-the-group/housing/window-tax/>

³ 'Model Houses for Four Families Erected in Hyde Park at the Industrial Exhibition of 1851'

⁴ Ο Muller, ο Dolfus και ο Roberts είχαν γραπτή επικοινωνία και συνεργάστηκαν για την παρουσίαση των κατοικιών της Μυλούζης στην Διεθνή Έκθεση του 1889 στο Παρίσι.

Απολογισμός του 19ου αιώνα

Στο τέλος του αιώνα, ο στόχος παρέμενε άπιαστος. Η έλλειψη στέγης και, κατ' επέκταση, οι συνθήκες διαβίωσης των εργατών δεν είχαν βελτιωθεί σε σημαντική κλίμακα. Τα πιο αξιόλογα επιτεύγματα ήταν ο νόμος Melun και ο νόμος για τη δημόσια υγεία του 1902, όπου προβλεπόταν αυστηρότερο και αποτελεσματικότερο πλαίσιο ρύθμισης της υγειονομικής κατάστασης των νέων αστικών κατοικιών αλλά δεν προέβλεπε καμία διαδικασία αντιμετώπισης των παραγκουπόλεων, ούτε κάποιον τρόπο ελέγχου των νέων κτιρίων πως τηρούσαν τα εγκεκριμένα σχέδια. Οι πιο σημαντικοί λόγοι για τους οποίους απέτυχαν οι εργατικές πόλεις ήταν:

- Ο πολιτικός συντηρητισμός που καθυστέρωσε ή δεν δεχόταν τις προτάσεις των μεταρρυθμιστών.
- Το μικρό ποσοστό κέρδους των κατασκευαστών (περίπου 4-5%), το οποίο οφείλονταν στη έλλειψη υλικών, το κόστος των οικοπέδων και στην έλλειψη κατασκευαστικών τυπολογίων προσαρμοσμένες στα νέα δεδομένα.
- Η προσπάθεια περιθωριοποίησης, περιορισμού και ελέγχου της εργατικής τάξης μέσω εσωτερικών κανονισμών.
- Το ακριβό κόστος του ενοικίου σε σύγκριση με το εισόδημα που κατά κανόνα δεν ήταν συνεχόμενο.

Ωστόσο τα γρανάζια της εξέλιξης είχαν ήδη τεθεί σε κίνηση. Μεγάλο μέρος του προγράμματος των μεταρρυθμίσεων που περιγράφηκε παραπάνω είχε εισαχθεί ή ήταν υπό σοβαρή συζήτηση. Είχαν παρθεί μέτρα για την παρακολούθηση και τον έλεγχο των συνθηκών στις υπάρχουσες κατοικίες, ενώ η χρηματοδότηση και η κατασκευή φθηνών κατοικιών δεν αναλαμβάνονταν πλέον αποκλειστικά από ιδιωτικές επιχειρήσεις. Υπήρχαν οι εταιρείες στέγασης οι οποίες με βοήθεια ειδικών πηγών χρηματοδότησης που ήταν διαθέσιμες, είχαν δημιουργήσει μια ανεξάρτητη, μη κερδοσκοπική αγορά κατοικίας.

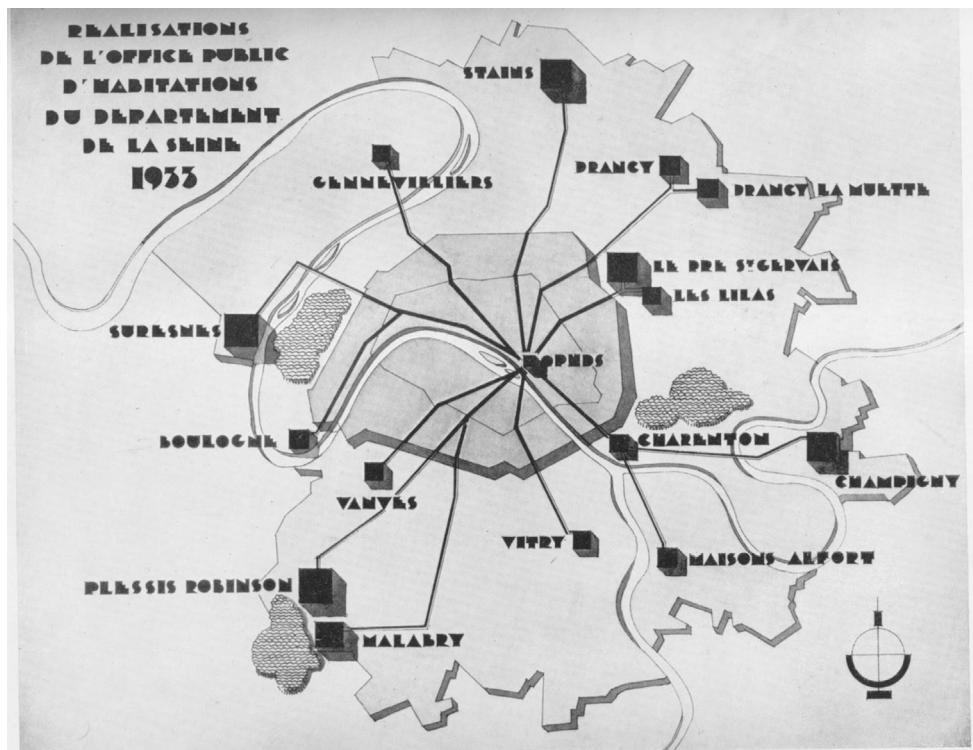

Εικόνα 13. Απεικόνιση εργατικών κατοικιών στην περιοχή του Σηκουάνα.

Μεσοπόλεμος 1914-1945

Το δικαίωμα στη στέγαση

Το 1913 ιδρύεται το πρώτο δημόσιο γραφείο φθίνων κατοικιών (Office Public d'Habitations à Bon Marché -HBM) στη La Rochelle μετά από υπερψήφιση νόμου το 1912 για τη σύσταση δημόσιων περιφερειακών γραφείων στέγασης. Τα γραφεία θα διευκόλυναν την ανέγερση κατοικιών σε δημόσια γη. Ένα σημαντικό βήμα, καθώς πλέον το κράτος θα είχε ενεργό ρόλο στη μαζική κατασκευή κατοικιών.¹

Εικόνα 14. Χάρτης των κηπουπόλεων στην Ile-de-France, 1933

Μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο οι τιμές των ενοικίων στη Γαλλία αυξήθηκαν δραματικά λόγω της μεγάλης ζήτησης που προέκυψε. Ενδεικτικά, σε πόλεις με πληθυσμό άνω των 50.000 κατοίκων το 1/3 αυτού ζούσε σε υπερπληθής χώρους. Ένας δεύτερος λόγος ήταν η μείωση ανέγερσης νέων κατοικιών που οφείλονταν στην άνοδο του κόστους των υλικών.²

1 Kafkoula, K., 2012, 175

2 Δυο με τρεις φορές παραπάνω σε σχέση με πριν από τον πόλεμο

(Textes officiels et complets)

Prix : 1 Franc

Séver
4° F
1717

REPUBLIQUE FRANÇAISE
Liberté — Egalité — Fraternité

LOI LOUCHEUR

TEXTES OFFICIELS ET COMPLETS
DE LA

Nouvelle Loi et Décrets

du 13 Juillet 1928 et du 20 Octobre 1928

ETABLISSANT UN

PROGRAMME de CONSTRUCTION

d'Habitations et de Logements à Bon Marché

EN VUE DE REMEDIER

A LA CRISE DE L'HABITATION

Les Nouveaux droits des Mutilés,

Anciens Combattants,

Veuves de Guerre, Blessés du Travail

POUR L'ACQUISITION, LA CONSTRUCTION
DE L'HABITATION

PAR DES PRETS CONSENTIS PAR L'ETAT

Pea
4° F
1717

LIBRAIRIE HAYARD

8, Rue du Croissant, PARIS (2°)

Εικόνα 15. Νόμος Loucheur.

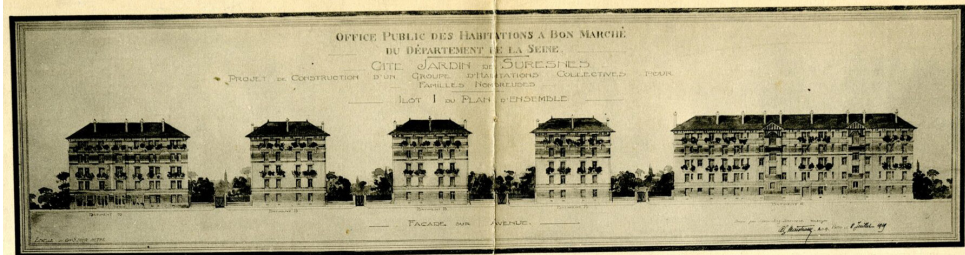
Το 1919 ψηφίστηκε ο νόμος Cornudet, ο οποίος υποχρέωνε όλους τους δήμους με πληθυσμό άνω των 10.000 κατοίκων να προετοιμάσουν σχέδια επέκτασης, ενώ η τροποποίηση του το 1924, επέτρεπε σε συνεταιρισμούς και άλλες τοπικές ομάδες να αναλάβουν τη κατασκευή κατοικιών.³

Ο πιο δηλωτικός νόμος που ψηφίστηκε στη Γαλλία του μεσοπολέμου και έθετε αριθμητικούς στόχους με χρονοδιάγραμμα ήταν αυτός του 1928⁴ ο οποίος κατοχύρωνε την κρατική παρέμβαση στο ζήτημα της στέγασης και προέβλεπε την κατασκευή 260.000 κατοικιών χαμηλού κόστους στα επόμενα 5 χρόνια. Επίσης, αποδέσμευε σημαντικά χρηματικά ποσά για να καταστήσει αποτελεσματική την υπάρχουσα νομοθεσία. Αυτή ήταν η κορωνίδα των παρεμβάσεων που συνέβησαν καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920 όπου οι δημόσια διοίκηση ανέλαβε σταδιακά την οργάνωση του ζητήματος της στέγασης. Κρίνοντας εκ του αποτελέσματος των προηγούμενων νομοθεσιών, που προωθούσαν την ιδιωτική πρωτοβουλία, συμπεραίνεται πως η ιδιωτική βιομηχανία δεν είχε πρόθεση να χτίσει εργατικές κατοικίες εκτός εάν επιδοτούνταν σε μεγάλο βαθμό από την κυβέρνηση. Ξεκινούσε έτσι η εποχή της μαζικής κατασκευής κατοικιών, από κηπουπόλεις σε μεγάλα οικιστικά συγκροτήματα. Μέχρι το 1939 στη Γαλλία κατασκευάστηκαν 300.000 σπίτια χαμηλού κόστους που φιλοξενούσαν το 2% του πληθυσμού της ή περίπου 900.000 κατοίκους. Αυτή ήταν μια τεράστια επιτυχία αν αναλογιστούμε πώς όλες οι κυβερνητικές ενέργειες απέναντι στο στεγαστικό τομέα πάγωσαν το 1932 ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης. Η ποσότητα αυτή υπερβαίνει κατά πολύ κάθε προπολεμικό επίτευγμα. Οι πειραματισμοί και οι αρχές που απασχόλησαν τους πρωταγωνιστές αυτής της εποχής, έμελλε να αποτελέσουν θεμέλια για τη μεταπολεμική στέγαση.

3 Kafkoula, K., 2012, 175

4 Loi Loucheur, 1928

N MARCHÉ

MUSEE
DE
SURESNES

Εικόνα 16. La cité-jardins de Suresnes (1919), έργο του Alexandre Maistrasse, γενικό σχέδιο 1.

Cite's-jardins και Henri Sellier

Ενώ η Association Française des Cite's Jardins προωθούσε τις ιδέες και τις αρχές των κηπουπόλεων το πρόσωπο έπαιξε το σημαντικότερο ρολό στην πραγματοποίησή τους ήταν ο Henri Sellier (1883-1943). Ο Henri Sellier¹ ήταν ο πρώτος επικεφαλής του γραφείου για την ανάπτυξη κατοικιών στα προάστια του Παρισιού, που ίδρυσε μαζί με άλλους το 1915. Ήταν υπέρμαχος της ιδέας των κηπουπόλεων, ως υγιούς ανάπτυξης της πόλης και αναβάθμισης των **προαστίων**². Βασίστηκε στις αρχές που πρότεινε ο Howard³ για το μοντέλο κοινοτικής ιδιοκτησίας⁴ και τα παραδείγματα των Αγγλικών κηπουπόλεων⁵. Το γραφείο του κατάφερε να κατασκευάσει δεκαπέντε οικισμούς μεταξύ 1920 και 1939⁶ στα όρια της ιστορικής πόλης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Surence, δυτικά του Παρισιού.

Εικόνα 17. Πορτρέτο του Henri Sellier (1883-1943).

Η κηπούπολη της Surence χτιζόταν από το 1921 έως το 1956 σε μια περιοχή 34 εκταρίων σε σχέδια του αρχιτέκτονα Alexandre Maistrasse. Αποτελείται από τετραώροφα κτίρια σε απόσταση μεταξύ τους. Η πόλη έχει πλατύς δρόμους που ορίζονται από τα κτίρια αλλά και κήπους αναμεσα τους. Στην πόλη συμπεριλήφθηκαν και διάφορες εγκαταστάσεις όπως, σχολεία, κέντρα αναψυχής, πλυντήρια, παιδιατρείο, κατοικίες για ηλικιωμένους, χώροι λατρείας και καταστήματα. Τα διαμερίσματα διέθεταν συνθήκες υγιεινής και άνεσης όπως ηλεκτρισμό, θέρμανση και αποχέτευση.⁷ Όταν ολοκληρώθηκαν η εργασίες η πόλη αποτελούνταν από 3.300 σπίτια και μπορούσε να φιλοξενήσει μέχρι και 10.000 ανθρώπους.

1 Ο Henri Sellier είχε μια πλούσια καριέρα σε κρίσιμες θεάσεις ως προς τη κοινωνική κατοικία. Ενδεικτικά υπηρέτησε ως: Γενικός σύμβουλος του νομού Σεν (Seine) (1912-1941), Δημοτικός σύμβουλος στο Πυτώ (Puteaux) (1912-1919), Δημιούργησε και έγινε διευθύνων σύμβουλος του γραφείου για την ανάπτυξη κατοικιών στα προάστια του Παρισιού (HBM) το 1915, Δήμαρχος του Suresnes (1919-1941), Πρόεδρος του γενικού συμβουλίου του Σεν 1927-1928, υπουργός υγείας (1936-1937)

2 Τα προάστια αποτελούνταν από πρόχειρες κατασκευές - κατοικίες, χωρίς καμία πρόβλεψη οδικού δικτιού ή υποδομών υγιεινής. Ο πληθυσμός αποτελούνταν από τη φτωχότερη τάξη ανθρώπων με καταγωγή κυρίως από την επαρχία.

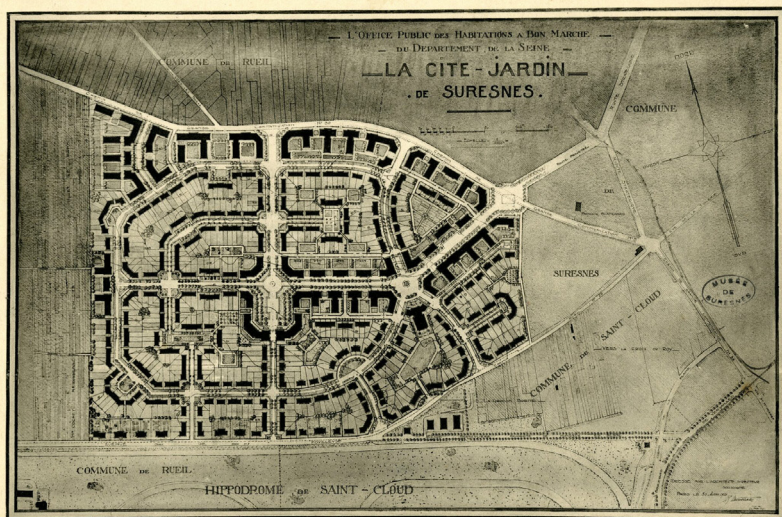
3 Howard Ebenezer, Garden Cities of To-morrow, 1902

4 Η γη θα ανήκε συλλογικά προς όφελος της κοινότητας και τα οικοπέδα θα μισθώνονταν στους κατοίκους για οικιστικές, εμπορικές ή άλλες χρήσεις.

5 Όπως το Letchworth (1903 και μετά), Bournville (1878), Port Sunlight (1887) και New Earswick (1901)

6 Kafkoulas, K., 2012, 174

7 M.U.S

CITÉ-JARDIN DE SURESNES. — Architecte M. MAISTRASSE. — Plan général.

Εικόνα 18. La cité-jardins de Suresnes (1919), έργο του Alexandre Maistrasse, γενικό σχέδιο 2.

Ο Sellier, πιστός υποστηρικτής των κηπουπόλεων, πίστευε πώς ήταν η μοναδική λύση μέσω της οποίας μπορούσαν να επιτευχθούν «κοινωνική αρμονία» και «ατομική υγεία».⁸ Όμως το αποτέλεσμα του νόμου Loucheur ήταν να μετατρέψει τα προάστια σε συγκροτήματα πολυκατοικιών, όπως αυτό στο Drancy. Δύο κυρίως λόγοι οδήγησαν σε αυτό. Ο πρώτος ήταν η μη ελικοιροποίηση του κόστους κατασκευής από τον νόμο. Ο δεύτερος, η αδυναμία των οργανώσεων να ανταποκριθούν στη επαρκή κάλυψη των υπηρεσιών και υποδομών των κηπουπόλεων. Αυτό δεν σταμάτησε την πλειονότητα των κατασκευαστών που ήταν πρόθυμοι να χτίσουν σπίτια γρήγορα πριν εξαντληθούν τα κεφάλαια, χωρίς έναν ενιαίο σχεδιασμό. Με αποτέλεσμα να εμφανίζονται παντού κατοικίες που σε καμία περίπτωση δεν εξυπηρετούσαν τους κατοίκους τους.

Μια από τις πιο βαθιές παραδοχές του μοντέρνου κινήματος για τη κατοικία ήταν πως οι νέες συνθήκες μετά την επερχόμενη κοινωνική επανάσταση απαιτούσαν μια συλλογική μορφή κατοίκησης.⁹ Σε ένα συμβολικό επίπεδο στο δημόσιο διάλογο αναμεσα στους προασπιστές του μοντέρνου σε σχέση με αυτούς του παραδοσιακού συχνά θα συμβολιζόταν εννοιολογικά ως το συλλογικό αντί του ατομικού. Συνειρμικά, θα προεκτείναμε τη σκέψη αυτή σε μια διαμάχη αναμεσα στον σοσιαλισμό και στον καπιταλισμό. Η απάντηση στο δίλημμα ανάμεσα σε ένα συγκεντρωτικό η απλωμένο μοντέλο κατοίκησης, πέρα από ιδεολογικά, δόθηκε από πρακτικά επιχειρήματα. Το μεγαλύτερο από αυτά ήταν οι υπηρεσίες, όπως η μετακίνηση καθώς χωρίς ένα σύστημα μετακίνησης οι κηπούπολης θα ήταν πολύ δύσκολο να λειτουργήσουν.

Εικόνα 19. La cité-jardins de Suresnes (1919), έργο του Alexandre Maistrasse, αεροφωτογραφία.

8 Sellier, 1921. Δέξ Sellier, Une cite´ pour tous, 1998, 85

9 Fijalkow, 2022, 200

Εικόνα 20. Cite de la Muette, Drancy, πριν από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αεροφωτογραφία.

Cite de la Mulette, Drancy

Η Cite de la Mulette στο Drancy χτιζόταν από το 1930 μέχρι το 1934 στη περιφέρεια του Παρισιού ως μέρος του προγράμματος κατασκευής κατοικιών που εφάρμοζε η Γαλλική κυβέρνηση. Η ιδιαιτερότητα του συγκεκριμένου έργου βρίσκεται στις προθέσεις των οραματιστών του. Οι αρχιτέκτονες Eugene Beaudouin και Marcel Lods πίστευαν πως μέσα από τον εκσυγχρονισμό του τρόπου κατασκευής, τη τεχνολογική καινοτομία και τη χρήση νέων υλικών, θα κατάφεραν να μεγιστοποιήσουν την παραγωγή και να αντιμετωπίσουν την έλλειψη κατοικιών αποτελεσματικά.

Πολεοδομικά η πόλη διέφερε από τις μέχρι τότε κηπουπόλεις και ακολουθούσε ένα πιο αυστηρά ορθολογικό μοντέλο. Η πρόταση αποτελούνταν από μεγάλους ανοιχτούς χώρους πλαισιωμένους από κτίρια λωρίδες και κατοικίες πύργους. Μορφολογικά η εικόνα της εξοχικής κατοικίας αντικαταστάθηκε από απλοποιημένες μορφές με επίπεδα δώματα. Στη διαδικασία κατασκευής θύμιζε γραμμή παραγωγής εργοστασίου ενώ προτιμήθηκε η προκατασκευή και η ξηρά συναρμολόγηση.

Παρά τους φιλόδοξους στόχους των υποστηρικτών του, η Cite de la Mulette δεν ολοκληρώθηκε και ούτε λειτούργησε όπως προβλεπόταν. Η έναρξη της κατασκευής το 1933 συνέπεσε με την άφιξη στη Γαλλία της διεθνούς οικονομικής κρίσης. Η αυξανόμενη ανεργία οδήγησε σε πτώση στην αγορά ενοικίων των προαστίων καθώς οι εργαζόμενοι αναζήτησαν δουλειά στο Παρίσι ή στις επαρχίες. Ο νόμος Loucheur είχε προγραμματιστεί να διαρκέσει οκτώ χρόνια, αλλά διακόπηκε το 1933 μετά από παύση της κρατικής χρηματοδότησης. Στο cite de la Mulette ολοκληρώθηκαν μόνο 1.033, αυτές παρέμειναν μη νοικιασμένες έως ότου χρησιμοποιήθηκαν ως στρατώνες για τα κινητά Gardes. Από το 1940, ένα τμήμα του Cite χρησιμοποιήθηκε ως φυλακή, πρώτα για ύποπτους κατασκόπους και στη συνέχεια, το 1941 έως το 1944, ως στρατόπεδο απέλασης Εβραίων για το Άουσβιτς. Μετά τον πόλεμο, τμήματα του Cite ανακαινίστηκαν και τελικά χρησίμευσαν ως κοινωνική κατοικία ενώ άλλα μέρη του παρέμειναν στρατώνες και σταδιακά αφέθηκαν να φθαρούν μέχρι την κατεδάφισή τους το 1976. Κλείνοντας, θα ήταν λάθος να θεωρήσουμε πως το Cite de la Mulette δεν αφήσε καμία κληρονομιά. Το Drancy-la-Mulette στάθηκε ως ένα μανιφέστο που προέβλεπε τα μεταπολεμικά Grands Ensembles.

Εικόνα 21. Eugène Claudius-Petit, Υπουργός Ανοικοδόμησης (1948-1953)

Η “ανάγκη” κατοικίας μετά το 1945

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο το ζήτημα της στέγασης, λόγω των καταστροφών του πολέμου, της πρωτόγνωρης αύξησης των γεννήσεων, της αποαποικιοποίησης¹ και της μη επίτευξης των στόχων του μεσοπολέμου, ήταν πιο κρίσιμο από ποτέ.² Ήδη το 1945 το κράτος χτίζει 100.000 προσωρινές κατοικίες για τους πρόσφυγες και κατοχυρώνει το δικαίωμα επίταξης υπέρ των αστέγων.³ Το 1948 ο Eugène Claudius-Petit (1907-1989), Υπουργός Ανοικοδόμησης (1948-1953) της Γαλλίας, έθεσε τρεις πρωταρχικούς στόχους: την επικαιροποίηση των ενοικίων και την αναβάθμιση των υπάρχοντων υποδομών, την επανένταξη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και την εκ βιομηχανοποίηση των τεχνικών κατασκευής. Επίσης, με νόμο του ίδιου έτους αναδιοργανώθηκε η αγορά κατοικίας με στόχο να καταστεί κερδοφόρα σε ιδιώτες επενδυτές και δημιουργήθηκε στεγαστικό επίδομα για τις φτωχότερες τάξεις. Μετά τον νόμο του 1950, ο οποίος επέτρεψε μακροπρόθεσμα δάνεια για την απόκτηση κατοικιών, επιταχύνθηκε η κατασκευή. Με τον ίδιο νόμο, η HBM μετατράπηκε στην Habitation à Loyer Modéré⁴ (HLM) οπου, πλέον, απευθυνόταν σε όλες τις κοινωνικές ομάδες χαμηλού εισοδήματος και όχι μόνο στους εργάτες. «Γεννιέται» έτσι η κοινωνική κατοικία. Ως τελική προσπάθεια για τη μαζική παραγωγή μπορούν να χαρακτηριστούν οι νόμοι του 1953 όπου τέθηκαν σαφείς στόχοι όπως, η κατασκευή 240.00 κατοικιών ετησίως για τα επόμενα πέντε χρόνια, η υποχρέωση κάθε εταιρίας με δυναμικό πάνω από δέκα άτομα να πληρώνει το 1% στο ταμείο υπέρ των κατοικιών και διευρύνθηκε το δικαίωμα των δημοσίων αρχών ως προς τις απαλλοτριώσεις, ενέργειες που κατέστησαν το κράτος ως το κύριο χρηματοδότη ανάπτυξης και πολεοδόμο μέχρι την κρίση του πετρελαίου το 1973.⁵

1 Το 45% των κατοικιών είναι υπερπλήρης, ενώ το 10% του πληθυσμού είναι άστεγοι., ο πληθυσμός αυξήθηκε από 40 σε 50 εκατομμύρια σε μια εικοσαετία, L'Union sociale pour l'habitat

2 «Το 1946, οι Duon και Lenain δημοσίευσαν μια έρευνα για τις συνθήκες στέγασης στο Παρίσι η οποία φανέρωνε πως το ένα τρίτο των σπιτιών είχε υπαίθριες τουαλέτες και μόνο ένα στα πέντε σπίτια είχε τρεχούμενο νερό.» Fijalkow, 2022, 200

3 L'Union sociale pour l'habitat

4 Στέγαση χαμηλού εισοδήματος

5 Wikipedia, Economic History of France

Εικόνα 22. Το Grand Parc υπό κατασκευή, 1963.

Les Trente Glorieuses 1947-1973

Όλες οι προηγούμενες ενέργειες ξεκίνησαν μια οικοδομική χιονοστιβάδα κατασκευής νέων κατοικιών που υπήρξε ο πυρήνας μιας ολικής οικονομικής άνθησης της Γαλλίας που ονομάστηκε Ένδοξη Τριακονταετία.¹ Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 δεν γίνεται πλέον λόγος για ανοικοδόμηση αλλά για νέα οικοδόμηση. Το HML υλοποιεί τα πενταετή προγράμματα γρήγορα και αποτελεσματικά. Η εκβιομηχανοποίηση επέτρεψε την αύξηση της παραγωγής νέων κατοικιών μέσω της μείωσης του κόστους και της ελαχιστοποίησης του χρόνου κατασκευής. Χαρακτηριστικά το 1973 ο αριθμός των κατασκευασμένων κατοικιών φτάνει τις 556.000² και οι περισσότερες χτίζονται μέσα από τη διαδικασία των Z.U.P. (όπως αναλύεται παρακάτω). Το αποτέλεσμα ήταν η Γαλλία σε λιγότερο από τρεις δεκαετίες να εξελιχθεί από μια χώρα με τεράστια έλλειψη κατοικιών σε ένα σύγχρονο αστικοποιημένο έθνος.³ Η παραγωγή κατοικιών αυξήθηκε τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά, με το 98% να έχουν τρεχούμενο νερό και το 74% εσωτερικές τουαλέτες. Αυτή η περίοδος υπήρξε μια περίοδος πειραματισμού και συνεχούς αναθεώρησης και όχι μια τυφλή εφαρμογή μιας ιδεολογίας. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου οι αρχιτέκτονες, οι κοινωνιολόγοι και όλες οι άλλες ειδικότητες είχαν τη δυνατότητα να παρακολουθούν την οικειοποίηση των έργων τους και να προσαρμόζουν σε πραγματικό χρόνο τις μελέτες για τις επόμενες κατασκευές.

1 Ο όρος «Les Trente Glorieuses» χρησιμοποιήθηκε πρώτη από τον οικονομολόγο Jean Fourastié το 1979

2 L'Union sociale pour l'habitat

3 Από 12 εκ. το 1946 σε 21 εκ. σπίτια το 1975

Εικόνα 23. Το Sarcelles, αεροφωτογραφία 1960.

Z.U.P¹ και Les Grands Ensembles

Ένα από τα μεγάλα ζητήματα της Γαλλίας μετά τον πόλεμο παρέμενε η συγκέντρωση της ανάπτυξης γύρω από το Παρίσι και η έλλειψη περιφερειακής ανάπτυξης. Γι' αυτό δημιουργήθηκαν οι ζώνες αστικοποιήσεις κατά προτεραιότητα (Z.U.P.). Σε λιγότερο από 15 χρόνια από την δημιουργία τους (1958) ιδρύονται 220 Z.U.P., που προσφέρουν 2,2 εκατομμύρια κατοικίες. Τα Z.U.P.² είναι περιοχές αναμενόμενης ανάπτυξης που ορίζονται από την ίδια την κοινότητα. Οι περιοχές αυτές είναι βοηθητικές προς τις πόλεις και δεν θεωρούνται νέα πόλη. Οι βασικές δημόσιες υπηρεσίες περιλάμβαναν δρόμους, σχολεία, επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας, κοινωνικά, εμπορικά, διοικητικά και πολιτιστικά κέντρα. Η διαδικασία δημιουργίας ενός Z.U.P. ήταν μέσω αίτησης, από τον ενδιαφερόμενο δήμο ή κοινότητα, στο Υπουργείου Κατασκευών όπου εκδίδει τελικά την απόφαση. Με τη δημοσίευση της απόφασης οι κατασκευές που χρηματοδοτούνταν από το κράτος έπρεπε να κατασκευαστούν εντός της οριοθετημένης ζώνης. Η περιοχή επιλεγόταν από τις τοπικές αρχές μέσα από τη διατεθειμένη προς πώληση γη. Μέσω σύμβασης συνυπεύθυνη της κατασκευής είναι ένα τοπικό συμβούλιο μαζί με τη κεντρική διοίκηση. Οι πηγές χρηματοδότησης για την απόκτηση γης είναι δάνεια από τον κεντρικό κρατικό μηχανισμό.

Όλοι αυτοί οι περιφερειακοί δορυφόροι πόλεων που χτίστηκαν ονομάστηκαν Grands Ensembles (Μεγάλα Σύνολα). Παρόλο που, στην αρχή τουλάχιστον, στερούνταν οποιαδήποτε είδους χώρων εκτόνωσης εξελήφθησαν ως μια τεράστια βελτίωση σε σχέση με τις προηγούμενες κατοικίες πολλών από τους πρώτους κατοίκους, καθώς σχεδόν όλα τα μεγάλα σύνολα διέθεταν ανέσεις όπως ιδιωτική τουαλέτα, μπάνια και κεντρική θέρμανση. Στην πραγματικότητα, παρά τις κριτικές που δέχτηκε στην εποχή του, οι περισσότεροι από τους κατοίκους που ρωτήθηκαν σε ερευνά το 1967 του για τα μεγάλα σύνολα ήταν αρκετά ικανοποιημένοι με τα νέα τους σπίτια.³

1 Zone à urbaniser en priorité

2 Ενώ πολλές από αυτές τις μονάδες κατασκευάζονται μέσω Z.U.P. εξακολουθούν να υπάρχουν τρία είδη κατοικιών στη Γαλλία: κοινωνική, ιδιωτική και συνεταιριστική.

3 Plouin, 2007, 57

Αναζήτηση της τυποποίησης και κοινωνική ιεραρχία

Ημαζική παραγωγή κατοικιών δεν σήμαινε απαραίτητα και την ομοιογενή αντιμετώπιση των υποψηφίων χρηστών. Πολλές έρευνες που διενεργήθηκαν από το Υπουργείο Ανασυγκρότησης μετά το πόλεμο για την αποτύπωση της κατάστασης, δεν έμεναν μόνο στη καταγραφή του τεχνικού εξοπλισμού αλλά ζητούσαν και πληροφορίες για τους ίδιους τους κατοίκους με στόχο μια ακριβέστερη κατάταξη. Με αυτό το τρόπο έγινε δυνατή η διάκριση μεταξύ τύπων των οικογενειών και των κατοικιών τους σε ανεπαρκή, υπερπλήρη και ανθυγιεινή.¹ Τέτοιες έρευνες οδήγησαν σε κατηγοριοποιήσεις των κατοικιών, καθώς πλέον οι παραλήπτες δεν αντιμετωπιζόταν ως ενιαίο πλήθος αλλά λαμβάνονταν υπόψη χαρακτηριστικά όπως η καταγωγή της οικογένειας. Όταν το 1953 η κυβέρνηση υιοθέτησε μέτρα για την οργάνωση και τη χρηματοδότηση της κατασκευής κατοικιών μέσω της HLM αναπτύχθηκαν διακρίσεις² στον τύπο που αντιστοιχούσαν σε διαφορετικές ανάγκες του πληθυσμού. Η διάκριση γινόταν μεταξύ HLM “Α” και HLM “Β”, η οποία βασίστηκε στο εάν η κουζίνα προοριζόταν για καθημερινή έντονη χρήση, εάν ναι, θεωρήθηκε HLM “Α” και το μέγεθος της κουζίνας αυξήθηκε σε βάρος του καθιστικού, εάν όχι, θεωρήθηκε HLM «Β» και το σαλόνι είχε προτεραιότητα.

Καθ’ όλη τη διάρκεια ύπαρξης των Grands Ensembles η επιλογή των ενοίκων βασίζονταν σε κεντρικές πολιτικές με συγκεκριμένους στόχους. Αρχικά τα Grands Ensembles αντιμετωπίστηκαν ως εργαλείο κοινωνικής ανόδου των κατώτερων τάξεων και αφομοίωσης τους από τις αξίες της μεσαίας τάξης. Από τη πλευρά των ενοίκων, η διαμονή τους στα Grands Ensembles είχε δυο προσεγγίσεις: η πρώτη ομάδα, αποτελούμενη κυρίως από άτομα νέα σε ηλικία και στην αρχή της καριέρας τους, αντιμετώπιζε τη παραμονή της ως μια μεταβατική κατάσταση, ενώ η άλλη αντιμετώπιση ήταν ως μια μόνιμη διαμονή, κυρίως από άτομα μεγαλύτερης ηλικίας.

Είναι σημαντικό να γίνει μια σύντομη περιγραφή του τρόπου επιλογής των υποψηφίων κατοίκων μη γαλλικής εθνικότητας. Αρχικά, οι οικονομικά ασθενέστεροι πληθυσμοί αποτελούμενοι κυρίως από μετανάστες τοποθετούνταν σε λίστες αναμονής. Στις περισσότερες περιπτώσεις προτού μεταφερθούν στα Grands Ensembles στεγάζονταν σε μεταβατικές κατοικίες³ «που χρησίμευαν, μεταξύ άλλων, ως χώροι παρατήρησης για τους κοινωνικούς λειτουργούς για την αξιολόγηση της <γαλλικότητας> των οικογενειών μεταναστών.»⁴ Οι κοινωνικοί λειτουργοί εξέδιδαν επίσημη αξιολόγηση για το προσδιορισμό ως προς τις οικογένειες που <χρειάζονταν περαιτέρω κοινωνική

1 Fijalkow, 2022, 200

2 Η διάκριση με μια πιο «αγροτική» ή «εργατική» εκδοχή υιοθετήθηκε από πολλούς αρχιτέκτονες της μεταπολεμικής περιόδου της ανασυγκρότησης

3 cités de transit

4 Pluin, 2007, 52

βοήθεια> και αυτές που <εξελίχθηκαν> αρκετά για να μετακινηθούν στα Grands Ensembles μαζί με Γάλλους κάτοικους.⁵

⁵ το ίδιο

Εικόνα 24. Ο Φρανσουά Μιτερράν στο Muraille de Chine, Σαιντ-Ετιέν, 1987.

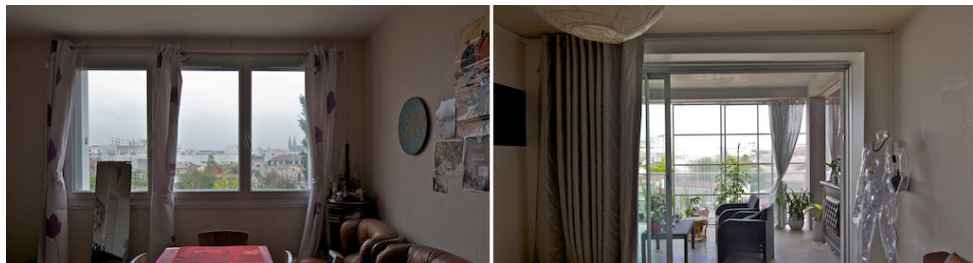
Οι αμφιβολίες και οι προβληματισμοί

Ήδη από τη δεκαετία του 1960 αναγνωρίστηκαν και διατυπώθηκαν σοβαρές ανησυχίες για τη συμπεριφορά των κατοίκων, με πιο εντυπωσιακά τη γυναίκεια κατάθλιψη και τη νεανική παραβατικότητα. Εξαρχής τα μεγάλα αστικά συγκροτήματα πύκνωσης ενοχοποιήθηκαν για τη εμφάνιση χαρακτηριστικών αποξένωσης και συνδέθηκαν εννοιολογικά με την κατώτερη μορφή κατοικίας. Τα 3/4 των Γάλλων που ζούσαν σε αυτά τα διαμερίσματα φιλοδοξούσαν να αποκτήσουν ένα ατομικό σπίτι.¹ Στις μετέπειτα δεκαετίες πολλές από αυτές τις κατοικίες αφέθηκαν σε εκείνους που δεν είχαν επιλογή να ζήσουν οπουδήποτε αλλού. Καθώς οι λευκές οικογένειες της μεσαίας τάξης εγκατέλειψαν τη συλλογική στέγαση υπέρ μονοκατοικιών στα προάστια, τη θέση τους πήραν οικογένειες μεταναστών.² Σήμερα πολλά από τα έργα που κατασκευάστηκαν στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 είναι συνδεδεμένα με υψηλά ποσοστά ανεργίας και εγκληματικότητας των νέων. Έχοντας χαρακτηριστεί επίσημα ως «προβληματικές περιοχές» από τη γαλλική κυβέρνηση, στιγματίζονται περισσότεροι από πέντε εκατομμύρια κάτοικους που διαμένουν σε αυτά, καθιστώντας το σύγχρονο προάστιο ως σύμβολο του κοινωνικού και φυλετικού απαρτχάιντ.³

1 Ενδεικτικά το ποσοστό μεμονωμένων κατοικιών αντιπροσώπευε το 30% της συνολικής παραγωγής το 1965 και το 57% το 1977

2 Η κυβέρνηση χρηματοδοτούσε μέσω προγραμμάτων πολλούς από τους πρώτους κατοίκους, επιτρέποντας τους να μετακομίσουν σε μονοκατοικίες. Το 1999 το 50% του πληθυσμού των Grands Ensembles ήταν μετανάστες πρώτης γενιάς ενώ οι υπόλοιποι ένας συνδυασμός γηγενών και μεταναστών δεύτερης γενιάς που είχαν γαλλική υπηκοότητα.

3 Cupers, 2014

Εικόνα 25. Η ανακαίνιση του συγκροτήματος Grand Parc στο Μπρνοτό, εσωτερική λήψη.

Εικόνα 26. Εικόνα 20. Η ανακαίνιση του συγκροτήματος Grand Parc στο Μπρνοτό, εξωτερική όψη σε μεγέθυνση.

Εικόνα 27. Η ανακαίνιση του συγκροτήματος Grand Parc στο Μπρνοτό, εξωτερική όψη.

Αποκλεισμός ή αφομοίωση

Μέχρι τη δεκαετία του 1970, τα Grand Ensembles είχαν αποκτήσει φήμη ως ένα ανεπιθύμητο περιβάλλον διαβίωσης. Όσοι είχαν την οικονομική δυνατότητα έφυγαν και τη θέση τους πήραν όσοι άνηκαν στη πιο αδύναμη θέση στην αγορά κατοικίας, κυρίως μετανάστες πρώτης ή δεύτερης γενιάς. Ταυτόχρονα, οι προκαταλήψεις που βασιζόνταν στην ταξική και εθνική καταγωγή έφτασαν να επεκταθούν και στον τόπο διαμονής. Ο τόπος καταγωγής αποτελούσε σοβαρό εμπόδιο κοινωνικής προόδου. Οι βίαιες εξεγέρσεις που ακολουθήσαν, ξεκινώντας από το τέλος της δεκαετίας του 1970 έως τις αρχές του 1990, οδήγησαν το 2004 στην απόφαση κατεδάφισης 240 «προβληματικών» γειτονιών. Συνεχίζοντας τη λογική των κατεδαφίσεων ως μια συμβολική εξιλέωση όπως στο Pruitt-Igoe στο Σαιντ-Λουίς (1972) και του συγκροτήματος Muraille de Chine στο Σαιντ-Ετιέν (2000). Ο νόμος για την αλληλεγγύη και αστική ανανέωση¹ του 2000 ήταν ένα ημίμετρο για την λύση του ζητήματος της στέγασης. Από τη μία πλευρά πρότεινε ενδυνάμωση της αγοράς κατοικίας ενώ από την άλλη προωθούσε τις κατεδαφίσεις. Κάτι που θα μετέφερε αλλού το πρόβλημα της ελλείψεως επαρκούς στέγης και θα επιδείνωνε το αριθμητικό ισοζύγιο.

Από την άλλη στο πλαίσιο διαχείρισης, αυτού του αποθέματος κτιρίων, μέσω βιώσιμων λύσεων είναι λογικότερο η προσαρμογή τους για επαναχρησιμοποίηση. Ένα καλό παράδειγμα είναι η ανακαίνιση του συγκροτήματος Grand Parc στο Μπορντό.² Όπου τα γραφεία Christophe Hutin architecture, Frédéric Druot και Lacaton & Vassal είχαν να διαχειριστούν τρία δωδεκαώροφα κτίρια που εμπεριείχαν 530 διαμερίσματα. Σε μια λογική «Les for More» πρότειναν τη διατήρηση ποιοτήτων που ήδη υπήρχαν και τη προσθήκη αυτών που έλειπαν. Έτσι στο κάθε κτίριο προστέθηκαν, ως offset του περιγράμματος, ηλιακοί χώροι προσφέροντας στο κάθε διαμέρισμα τη δυνατότητα του ημιμπαιθρίου.

Συμπερασματικά ο κρατικός παρεμβατισμός στην αγορά κατοικίας αποφέρει σε πολύ βασικό επίπεδο θετικά αποτελέσματα. Οι συνθήκες διαμονής για τα «φτωχότερα» στρώματα της κοινωνίας έχουν βελτιωθεί σημαντικά τα τελευταία εξήντα χρόνια. Ενώ η κρατική παρέμβαση δεν καταφέρνει να παρέχει ποιοτική στέγαση για ολόκληρο τον πληθυσμό, η απουσία κρατικής ρύθμισης οδηγεί σε αύξηση του αποκλεισμού πολιτών από το δικαίωμα στη στέγη.

1 Loi solidarité et renouvellement urbains

2 Το Cité du Grand Parc χτίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1960 στο Μπορντό με σύνολο 4000 διαμερίσματα. Το 2011 γίνεται διαγωνισμός για την ανακαίνιση μετά την απόκλιση συζητήσεων περί κατεδάφισης.

Βιβλιογραφικές πηγές

Αυτοτελές σύγγραμμα:

Ayers, A., *The Architecture of Paris: An Architectural Guide*, Edition Axel Menges, London, 2004, pp. 166-167.

Bullock, N., Read, J., *The movement for housing reform in Germany and France 1840-1914*, Press Syndicate of the University of Cambridge, Great Britain, 1985.

Βρυχεία, Α., *Κατοίκηση και Κατοικία διερευνώντας τα όρια της αρχιτεκτονικής*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003.

Gallet, M., *Paris domestic architecture of the 18th century*, Barrie & Jenkins, London, 1972.

Roberts, H., *The Dwellings of the Labouring Classes*, SICTLC, London, 1850.

Shapiro, A.L., *Housing the Poor of Paris, 1850-1902*, Wisconsin University Press, Wisconsin, 1985.

Urban, F., *Tower and Slab Histories of Global Mass Housing*, Routledge, 2013

Watkin D., *Ιστορία της Δυτικής Αρχιτεκτονικής*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2015, pp. 452-460.

Άρθρα

Benton, T., *LE CORBUSIER AND THE LOI LOUCHEUR*, AA Files, Architectural Association School of Architecture, London, 1984, No. 07, pp. 54-60.

Cupers, K., *The expertise of participation: Mass housing and urban planning in post-war France*, *Planning Perspectives*, 2011, Vol. 26, No. 1, pp. 29-53.

Duchêne, F., Langumier, J., Morel, C., *Journal Cités ouvrières et patrimonialisation : d'un modèle à ses multiples transformations*, *Espaces et sociétés*, 2013, Vol. 1-2, No. 152-153, pp. 35-50.

Fijalkow, Y., *The Notion of Housing Need in France: From Norms to Negotiations (19th-21st Centuries)*, *Urban Planning*, Lisbon, 2022, Vol. 7, No. 1, pp. 197-206.

Kafkoulas, K., *On garden-city lines: looking into social housing estates of interwar Europe*, *Planning Perspectives*, 2012, Vol. 28, No. 2, pp. 171-198.

Kinsey, D. N., *THE FRENCH Z.U.P. TECHNIQUE OF URBAN DEVELOPMENT*, *Journal of the American Institute of Planners*, 2007, Vol. 35, No. 6, pp. 369-375.

Kostourou, F., *Agents of Change in the Domestic Built Environment*, *Urban Planning*, Lisbon, 2022, Vol. 7, No. 1, pp. 5-20.

Pinkney, D. H., Napoleon III's Transformation of Paris: The Origins and Development of the Idea, *The Journal of Modern History*, 1955, Vol. 27, No. 2, pp. 125-134.

Plouin, M. E., Chicken Coops and Machines of Interminable Errors: A History of the Grands Ensembles in Parisian Suburbs, *Berkeley Planning Journal*, 2007, Vol. 20, No. 1, pp. 43-60.

WEDDL, R., Housing and Technological Reform in Interwar France: The Case of the Cite de la Muette, *Journal of Architectural Education*, 2001, Vol. 54, No. 3, pp. 167-175.

Διδακτορικές διατριβές

Earls, I. A., Napoleon III as a Patron of Architecture, University of Georgia, Athens, Georgia, 1975.

Kostourou, Fani A., Adaptability of the Urban Form Mapping the changes over time across scales in the Cité Ouvrière of Mulhouse, Bartlett School of Architecture, London, 2020.

Ιστογραφία

A Dictionary of Architecture and Landscape Architecture, Company Town, encyclopedia.com:

<https://www.encyclopedia.com/education/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/company-town>,

[Accessed 03/09/2023]

Cupers, K., The Social Project: On the complex legacy of public housing in postwar France, *Places Journal*, 2014: <https://placesjournal.org/article/the-social-project/>, [Accessed 03/09/2023]

Chastain, J., Public Housing in France, 1998: <https://www.ohio.edu/chastain/ip/pubhous.htm>,

[Accessed 03/09/2023]

Engels, F., The Housing Question, *Society of Foreign Workers*, 1872: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1872/housing-question/>, [Accessed 03/09/2023]

European Route of Industrial Heritage (ERIH), STREATHAM STREET APARTMENTS |

PARNELL HOUSE: <https://www.erih.net/i-want-to-go-there/site/streatham-street-apartments-arnell-house>,

[Accessed 03/09/2023]

European Route of Industrial Heritage (ERIH), Henry Roberts (1803-76): https://www.erih.net/how-it-started/stories-about-people-biographies/biography?tx_erihsites_erihmap%5Baction%5D=show&tx_erihsites_erihmap%5Bbiography%5D=6325&tx_erihsites_erihmap%5Bcontroller%5D=Sites&cHash=5083fc302f82d4cbegd-cofc6524c448c, [Accessed 03/09/2023]

European Route of Industrial Heritage (ERIH), CITÉS OUVRIÈRES DE MULHOUSE: <https://www.erih.net/i-want-to-go-there/site/cites-ouvrieres-de-mulhouse>, [Accessed 03/09/2023]

Fouquet, E., LA CITÉ NAPOLEÓN - UN EXEMPLE UNIQUE D'UNE CITÉ OUVRIÈRE FERMÉE À PARIS AU XIXE SIÈCLE, Neufhistoire, 2020: <http://www.neufhistoire.fr/articles.php?lng=fr&pg=2766&config=0>, [Accessed 03/09/2023]

Kamoun, P., NAPOLEÓN III ET LA QUESTION DU LOGEMENT SOCIAL, Fondation Napoleon, 2020: <https://www.napoleon.org/enseignants/documents/napoleon-iii-et-la-question-du-logement/>, [Accessed 03/09/2023]

L'Union sociale pour l'habitat, L'histoire du logement social en France: <https://www.unionhabitat.org/lhistoiredulogementsocial#:~:text=La%20loi%20du%201er,et%20du%20parc%20locatif%20social,> [Accessed 03/09/2023]

Mengin, Ch., translated by Oliver Waine, The history of social housing revisited, Metropolitiques, 2011: <http://www.metropolitiques.eu/The-history-of-socialhousing.html>, [Accessed 03/09/2023]

Molly Guinness, 1832 - The deadly epidemic that helped shape today's Paris, Hidden Paris, 2010: <https://www.rfi.fr/en/visiting-france/20101118-1832-epidemic-helped-shape-todays-paris>, [Accessed 03/09/2023]

Murray, R., BUILDING UP AFFORDABLE HOUSING IN INTERWAR FRANCE, COOPER HEWITT, 2017: <https://www.cooperhewitt.org/2017/04/03/building-up-affordable-housing-in-interwar-france/>, [Accessed 03/09/2023]

O.H.E, ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΓΙΑ ΤΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ, Παρίσι, 1948: <https://unric.org/el/οικουμενικη-διακηρυξη-για-τα-ανθρωπινα-2/> [Accessed 03/09/2023]

O'Sullivan, F., Pandemic Lessons From the Era of 'Les Miserables', Bloomberg, 2021: <https://www.bloomberg.com/news/features/2021-04-27/how-paris-transformed-after-cholera>, [Accessed 03/09/2023]

Ohio.edu, France: Constitution of 1848, 1999: <https://www.ohio.edu/chastain/dh/frconst.htm> [Accessed 03/09/2023]

Oxford Reference, Henry Roberts: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803100423905>, [Accessed 03/09/2023]

Studer, A., Historique de la cité ouvrière, ACADEMIE DE STRASBOURG, 2010: http://www.crdp-strasbourg.fr/data/patrimoine-industriel/mulhouse-19/cite_ouvriere.php?parent=25, [Accessed 03/09/2023]

The Editors of Encyclopaedia Britannica, "Frédéric Le Play", Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Frederic-Le-Play>, [Accessed 03/09/2023]

The Editors of Encyclopaedia Britannica, “Commune of Paris 1871”, Britannica: <https://www.britannica.com/event/Commune-of-Paris-1871>, [Accessed 03/09/2023]

Wikipedia, Economic history of France: https://en.wikipedia.org/wiki/Economic_history_of_France, [Accessed 03/09/2023]

Wikipedia, Trente Glorieuses, https://en.wikipedia.org/wiki/Trente_Glorieuses, [Accessed 03/09/2023]

Vitek, A., La Cité Napoléon : l’histoire d’une cité ouvrière à Paris, Culturez Vous. 2021: <https://culturezvous.com/cite-napoleon-histoire-cite-ouvriere-paris/>, [Accessed 03/09/2023]

Λήμμα σε εγκυκλοπαίδεια

Balaam, David N., “political economy”, Britannica: <https://www.britannica.com/money/political-economy>, [Accessed 03/09/2023]

French history after 1792:

<https://courses.lumenlearning.com/suny-fmcc-boundless-worldhistory/chapter/france-after-1815/>

Second Republic 1848-1852: <https://www.britannica.com/topic/Second-Republic-French-history>

Second Empire 1852-1870: <https://www.britannica.com/topic/Second-Empire>

Third republic 1870-1940: <https://www.britannica.com/topic/Third-Republic-French-history>

Fourth republic 1946-1958: <https://www.britannica.com/topic/Fourth-Republic-French-history>

Fifth republic 1958- :<https://www.britannica.com/topic/Fifth-Republic-French-history>

Κατάλογος εικόνων

Εικόνα 1, Εγκαίνια της “Cité Napoléon”, χαρακτηριστικό, 1851.

Πηγή: <https://www.bridgemanimages.com/en/noartistknown/paris-housing-1851-the-inauguration-of-cite-napoleon-public-housing-for-workers-engraving-1851/engraving/asset/3348349>

Εικόνα 2, Έργο στεγαστικής ανάπτυξης “Napoleon” (‘Cite Napoleon’), Παρίσι, 1849.

Σχεδιάστηκε από τον αρχιτέκτονα Marie Gabriel Veugny (1785-1850).

Πηγή: <https://www.bridgemanimages.com/en-US/french-school/project-for-the-napoleon-housing-development-58-rue-rochecouart-paris-1849-w-c-on-paper/watercolour-on-paper/asset/163658>

Εικόνα 3, Λεπτομέρεια του σχεδίου του Παρισιού (Girard) το 1843, με το εργοστάσιο αερίου στο κέντρο.

Πηγή: <https://culturezvous.com/en/cite-napoleon-story-working-class-housing-paris/>

Εικόνα 4, Cité Napoléon, φωτογραφία από τον κοινόχρηστο διάδρομο.

Πηγή: <https://culturezvous.com/en/cite-napoleon-story-working-class-housing-paris/>

Εικόνα 5, SAALMAN, H., Cross-section of the Parisian Apartment House, 1850.

Πηγή: <https://amelialyong.wordpress.com/2014/03/30/nineteenth-century-paris/>

Εικόνα 6, Παρίσι 1888, Jacques Bertillon, Διαγραμματική απεικόνιση των απογραφών του.

Πηγή: <https://www.atlasofplaces.com/cartography/paris-1888-recette-kilometriques/>

Εικόνα 7, J. Pedraglio, Ill., Εργατική πόλη Mulhouse, Engelmann, 1860

Πηγή: http://www.paysages.alsace.developpement-durable.gouv.fr/IMG/jpg/MULHOUSE_07_01.jpg

Εικόνα 8, Εργατικές πόλεις Mulhouse. Γαλλία. Προοπτική απεικόνιση τεσσάρων νοικοκυριών.

Πηγή: http://www.crdp-strasbourg.fr/data/patrimoine-industriel/mulhouse-19/cite_ouvriere.php?parent=25

Εικόνα 9, Εργατικές πόλεις Mulhouse, Γαλλία. Προοπτική απεικόνιση τμήματος των εργατικών κατοικιών.

Πηγή: <https://core.ac.uk/reader/74658350>

Εικόνα 10, Φωτογραφία απο τη πρώτη φάση, 1857

Πηγή: Kostourou, Fani A., Adaptability of the Urban Form Mapping the changes over time across scales in the Cité Ouvrière of Mulhouse, Bartlett School of Architecture, London, 2020, 97

Εικόνα 11, Streatham Street, Λονδίνο. Νότια και δυτική πλευρά του εσωτερικού τετραγώνου.

Πηγή: <https://eupublishingblog.com/2020/09/09/feeling-flat-london-housing-in-times-of-change-and-crisis-part-2/>

Εικόνα 12, Μοντέλο κατοικιών για οικογένειες, Streatham Street, Λονδίνο, έργο του Henry Roberts (1803-1876).

Πηγή: https://www.ribapix.com/model-houses-for-families-now-parnell-house-streatham-street-london_riba17631

Εικόνα 13, Απεικόνιση εργατικών κατοικιών στην περιοχή του Σηκουάνα.

Πηγή: <https://mus.suresnes.fr/centre-de-documentation/cites-jardins-ile-de-france/>

Εικόνα 14, Χάρτης των κηπουπόλεων στην Ile-de-France, 1933

Πηγή: <https://mus.suresnes.fr/centre-de-documentation/cites-jardins-ile-de-france/>

Εικόνα 15, Νόμος Loucheur

Πηγή: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5805647z>

Εικόνα 16, La cité-jardins de Suresnes (1919), έργο του Alexandre Maistrasse, γενικό σχέδιο.

Πηγή: <https://mus.suresnes.fr/centre-de-documentation/la-cite-jardins-de-suresnes/>

Εικόνα 17, Πορτρέτο του Henri Sellier (1883-1943), συλλογή του MUS.

Πηγή: <https://mus.suresnes.fr/centre-de-documentation/henri-sellier>

Εικόνα 18, La cité-jardins de Suresnes (1919), έργο του Alexandre Maistrasse, γενικό σχέδιο.

Πηγή: <https://mus.suresnes.fr/centre-de-documentation/la-cite-jardins-de-suresnes/>

Εικόνα 19, La cité-jardins de Suresnes (1919), έργο του Alexandre Maistrasse, αεροφωτογραφία.

Πηγή: <https://mus.suresnes.fr/centre-de-documentation/la-cite-jardins-de-suresnes/>

Εικόνα 20, Cite de la Muette, Drancy, πριν από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αεροφωτογραφία.

Πηγή: <http://martinietienne.com/2012/01/31/bobigny-une-gare-entre-drancy-et-auschwitz/drancy-avant-guerre>

Εικόνα 21, Ο Υπουργός Ανοικοδόμησης ο Eugène Claudius-Petit (1948-1953)

Πηγή: <https://archives.angers.fr/chroniques-historiques/les-chroniques-par-annees/octobre-2010-decembre-2019/la-premiere-zone-industrielle/index.html>

Εικόνα 22, Το Grand Parc υπό κατασκευή, 1963.

Πηγή: <https://www.sudouest.fr/archives/portfolios/bordeaux-60-ans-d-images-du-quartier-du-grand-parc-2203178.php>

Εικόνα 23, Το Sarcelles, αεροφωτογραφία 1960.

Πηγή: <https://www.telerama.fr/debats-reportages/urbanisme-pourquoi-l-etat-a-compris-tres-tot-que-sa-politique-des-banlieues-poserait-probleme-7012836.php>

Εικόνα 24, Ο Φρανσουά Μιτερράν στο Muraille de Chine, Σαιντ-Ετιέν, 1987.

Πηγή: <https://www.leprogres.fr/loire/2020/05/28/muraille-de-chine-saint-etienne-il-y-a-vingt-ans-la-muraille-de-chine-etait-rasee>

Εικόνα 25, Η ανακαίνιση του συγκροτήματος Grand Parc στο Μπορντό, εσωτερική λήψη.

Πηγή: <https://www.lacatonvassal.com/index.php?idp=80>

Εικόνα 26, Εικόνα 20. Η ανακαίνιση του συγκροτήματος Grand Parc στο Μπορντό, εξωτερική όψη σε μεγέθυνση.

Πηγή: <https://www.lacatonvassal.com/index.php?idp=80>

Εικόνα 27, Η ανακαίνιση του συγκροτήματος Grand Parc στο Μπορντό, εξωτερική όψη.

Πηγή: <https://www.lacatonvassal.com/index.php?idp=80>

Βιντεογραφία

Anne Lacaton and Jean-Philippe Vassal, “Freedom of Use”, Harvard GSD, 2015: <https://www.youtube.com/watch?v=zdgYGkQMgzc>

Benton, T., Le Corbusier: The petite maison de weekend and the Parisian suburb, Universidade Autónoma de Lisboa, 2021: https://www.youtube.com/watch?v=1sQ_G_Qo6l8

